

Dušan Bilandžić

I

Kada je Josip Broz došao na čelo zagrebačke organizacije KPJ, prethodni desetogodišnji politički život Kraljevine Jugoslavije već je potvrdio da se ona neće moći održati na onim temeljima na kojima je bila stvorena 1918. godine.

Narodi Jugoslavije nisu u prethodnom razdoblju imali tzv. normalne etape kapitalističkog razvitka, nisu prošli fazu »kapitalizma slobodne konkurencije« u svom ekonomskom razvitku, niti njemu primjerenu fazu liberalnog buržoaskog parlamentarizma, kao neki drugi evropski narodi koji su, u doba o kojem govorimo, već bili u fazi monopolskog uz istovremeno prodiranje državnog kapitalizma.

Očekivana kapitalistička industrijalizacija bila je već potkraj 20-ih godina blokirana. Dok su neke evropske zemlje bile u intenzivnom procesu industrijalizacije, urbanizacije i deagrarizacije, u Jugoslaviji je ekonomska i društvena struktura stagnirala. Ne samo to! Seljaštvo se u Jugoslaviji čak i povećavalo: od 1921. do 1931. godine za 1,5 milijuna (1,455.051 osoba).

Ekonomski, kulturni i uopće društveni razvoj bio je gotovo blokirano. Stupanj eksploatacije koji je nametnula domaća buržoazija, državna birokracija i strani kapital bio je vrlo visok, a ekonomska moć zemlje vrlo slaba.

Drugi povijesni problem Jugoslavije bili su međunacionalni odnosi, nerješivi u okvirima i na temeljima na kojima je 1918. godine bila stvorena Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca.

Istodobno kada se pripremalo i izvršilo tzv. ujedinjenje 1918. godine i stvorila Kraljevina SHS, proces formiranja nacija na južnoslavenskom prostoru kod jednih je već bio završen, kod drugih se završavao, a kod trećih je bio u nastajanju.

Poznato je da je u prirodi svake nacije da ne podnosi nadnacionalnu državnu strukturu — pa je zato centralističko državno uređenje Kraljevine Jugoslavije bilo kontraindicirano. Umjesto federativnog, nametnuto je centralističko državno uređenje. Zbog toga je započela žestoka politička

borba za održanje, odnosno za slamanje unitarizma, za centralizam i protiv njega, a za federalizam. A jedan je od bitnih razloga jačanja međunarodnih sukoba sam proces daljeg razvijanja i jačanja nacija, koji je ubrzala velikosrpska hegemonija. Nametanje centralističke države višenarodnoj zajednici, koju su potlačene nacije smatrale otuđenom silom i protiv nje se borile, to je bit i uzrok krize političkog sistema, a posebno državnog uređenja Kraljevine Jugoslavije.

Sve u svemu, kapitalistička Jugoslavija, stvorena na kontrarevolucionarnim osnovama u kontekstu revolucionarnih evropskih gibanja poslije prvoga svjetskog rata, dobrim dijelom bila je balkanska varijanta ugnjetačkog ruskog carizma ili i balkanska varijanta reakcionarnog austrougarskog monarhizma.

Potkraj dvadesetih godina, kad je Josip Broz započeo svoju bitku za stvaranje moderne Komunističke partije Jugoslavije, koja će biti kadra rješavati povijesne probleme Jugoslavije, politička, ekonomska i društvena kriza Jugoslavije približavala se svome vrhuncu. Vojno-monarhistička diktatura, koja se upravo spremala, bila je potvrda sloma hegemonističko-unitarističke koncepcije, ali i potpune nesposobnosti opozicionih građanskih i buržoaskih snaga da nađu izlaz iz društvene krize.

Pojava Josipa Broza Tita u političkom životu komunističkog pokreta Jugoslavije i njegova koncepcija bila je odgovor i na probleme KPJ, koja se također do tada nije snalazila u složenim uvjetima Jugoslavije i složenim uvjetima međunarodnog komunističkog pokreta.

Na početku svog političkog života, KPJ se nije snašla iako je u osnovi imala primjereno revolucionarno opredjeljenje za rješenje totalne društvene krize Jugoslavije. KPJ je, učlanjenjem u Kominternu, prihvatila program »munjevitog klasnog rata proletarijata protiv buržoazije«, polazeći od procjene da je povijesni trenutak zamjene kapitalizma socijalizmom već nastupio, ali nije bila dorasla tom zadatku u tom povijesnom trenutku pa je svoju prvu veliku bitku izgubila.

S obzirom na nacionalno pitanje najprije je zastupala unitarističku tezu, a zatim, po direktivi, prešla na suprotnu poziciju, na poziciju razbijanja Jugoslavije kao »umjetne Versailleske tvorevine«, istovremeno žaleći što se nije mogla ostvariti vizija stvaranja jugoslavenske nacije, optužujući za to i hegemonizam velikosrpske buržoazije.

Uz neprimjerenu političku strategiju i taktiku, došle su frakcijske borbe i sve veća ovisnost o vrhu Kominterne, što je Partiju onesposobljavalo za revolucionarno djelovanje.

Sve u svemu, nova povijesna situacija — slom politike na kojoj je bila stvorena Kraljevina Jugoslavije, s jedne, i kriza rasta i razvoja KPJ, s druge strane — tražila je novi tip modernog komunističkog pokreta. Tražila se nova povijesna inicijativa, ali ne na teorijsko-doktrinarnom planu, jer je pri danim odnosima u svjetskom komunističkom pokretu ta oblast i to pravo bilo u rukama vrha Kominterne, već u samom revolucionarnom životu, u zadanim okvirima zadane doktrine. Ali prvi praktičan korak morao

je biti odgovor kako na trenutno stanje u pokretu i Partiji, tako i najava, naznaka, putokaz za dugoročnu orijentaciju povijesnog značenja.

Osma zagrebačka konferencija upravo je primjer kako se na lokalnoj (gradskoj) razini može početi prelamati cjelokupno stanje jednog općeg zemaljskog pokreta, pa i određenog društva u cjelini. Taj prvi lokalni politički potez pokazat će da onaj koji ga izvodi — u ovom slučaju Josip Broz — zapravo to čini kao prvi korak kojim se posreduje cjelokupna povijesna preorijentacija. A to dalje pokazuje da je riječ o čovjeku-revolucionaru koji u sebi i za sebe nosi sazrelu političku koncepciju, iako bi se moglo činiti da su posrijedi samo unutrašnji organizacioni problemi jedne gradske organizacije koju smetaju frakcijske borbe na vrhu. Da je to zaista bila lokalna pojava i lokalni problem, ne bi se iz tog čina bila razvila velika bitka za transformaciju Partije, sklone dogmatizmu, u modernu komunističku političku organizaciju koja će u idućih više od pedeset godina uspješno odgovoriti svim izazovima i zamkama povijesti.

Sto je Tito htio svojom povijesnom inicijativom na VIII konferenciji zagrebačkih komunista?

Prije svega i iznad svega izliječiti KPJ od frakcijskih bolesti i stvoriti od nje monolitnu, ali modernu komunističku organizaciju, sposobnu da vodi mase kroz mnogo revolucionarnih »malih bitaka«, koje će prerasti u »posljednji odlučni boj« za oslobođenje radničke klase i radnih masa.

Josip Broz na VIII konferenciji zahtijeva da radnici preuzmu odgovornost i rukovodstvo u KPJ, radnici koji su prošli školu revolucionarnih bitaka s vladajućim režimom. On traži da se prestane s političkim kompromisima između frakcija, koje je vodila Kominternu. Likvidirati obje frakcije, i lijevu i desnu, ne dopustiti rascjep Partije, formirati rukovodstvo od kadrova izraslih u klasnim borbama u zemlji — to su bili Titovi zahtjevi koje je uputio Kominterni i za koje se borio u partijskoj organizaciji.

I već tada, u svojoj prvoj uspješnoj akciji likvidacije frakcionaštva i tzv. boljševizacije partije, Tito ne postupa onako kako se u to vrijeme postupalo u nekim komunističkim partijama i u Kominterni. Nisu to bili manevri da se pomoću jedne frakcije tuče i likvidira druga frakcija. Tito se bori da partijsko članstvo i forumi izađu iz »sektaskih redova« i da smjelo ulaze među radnike i radne mase, gdje će u revolucionarnoj borbi za njihove interese postati poznati i priznati borci za interese radnog naroda. Takva orijentacija vrlo brzo stvara kriterije, moralno-revolucionarne norme i novo stanje, gdje za frakcionaštvo *objektivno nema mjesta*. Takav borbeni kurs otvara široko vrata za nove, mlade, hrabre revolucionarne kadrove. »S riječi na djela« — to je bila Titova parola, koje će se držati cijeloga svog života. Takvim kursom provjeravaju se ideje, teorije i koncepcije, stvara nova partija, napuštaju dogmatska shvaćanja i revidira stara, a izgrađuje nova politika.

Jačanje partijske discipline i borba protiv frakcija u Titovo vrijeme ne može se usporediti s formalno sličnim parolama u doba Staljina. Radi se o potpuno različitim situacijama. Tamo je to bio kurs izgradnje partij-

sko-državnog monopola u svim sferama društvenog života, kurs izgrađivanja birokratsko-centralističke rigidne strukture, a ovdje se radilo o stvaranju poletnog revolucionarnog pokreta kojem je cilj revolucionarna destrukcija kapitalističke strukture, a to su zaista dvije različite povijesne situacije i orijentacije.

II

Povijesnu inicijativu Josipa Broza prekinula je robija. Poslije »Bombaškog procesa«, Tito je slijedećih pet godina u tamnici, što je iskoristio za sistematske marksističke studije, ali je i tamo revolucionarno djelovao.

U međuvremenu, u Jugoslaviji su se zbili značajni događaji.

Vojno-monarhistička diktatura ukinula je 1929. godine ustav, raspustila skupštinu i zabranila rad buržoaskih stranaka — slomljen je lažni monarhistički parlamentarizam. Zavladao je državna birokracija, vojno-polijski aparat s monarhom i njegovom klikom na čelu.

U toku ekonomske krize, početkom 30-ih godina, započeo je proces podržavljanja privrede, svakodnevno je jačao njezin državni sektor, što je omogućilo jačanje državne birokracije. To je bio odgovor, s jedne strane, na neuspjeh izgradnje »kapitalizma slobodne konkurencije«, a s druge strane želja srpske buržoazije da pomoću državnog kapitala ojača svoju ekonomsku moć u sukobu s ekonomski, do tada, jačom hrvatskom i slovenskom buržoazijom, koje su odgovorile pojačanim zahtjevima za političkom autonomijom, s tendencijom podjele državne vlasti kako bi dobili isto oruđe za rivalsku borbu sa srpskom buržoazijom.

U novoj situaciji nastaloj poslije uvođenja diktature osnovni povijesni problemi Jugoslavije još više su se zaoštrili i pogoršali. Među tim problemima ističemo četiri glavna: klasno-socijalni, međunacionalni, razvojni, posebno u privredi, i obrambeni. Stupanj eksploatacije radnih masa povećao se, politička prava i slobode čovjeka smanjeni su, međunacionalni odnosi su se još više zatrovali, privredni razvoj ušao je u još usporenije i stagnantnije stanje, a nacionalna nezavisnost zemlje postajala je sve ugroženija. Bilo je očigledno da se sveukupna povijesna problematika ne može rješavati na temeljima kapitalizma i unitarističkog hegemonizma.

Takav razvoj političke situacije ubrzao je diferencijaciju klasno-socijalnih i političkih snaga. Na polovima su se kristalizirale sve jače revolucionarne snage, s jedne, i desne snage, s druge strane. Početkom 30-ih godina stasala je brojna revolucionarna generacija mladih komunista, koja će vrlo brzo postati većina u KPJ.

Nakon izlaska s robije Tita je dočekala mlada generacija komunista. U vrijeme o kojem govorimo Tito je imao 42 godine. Iako »stari« komunist po partijskom profilu i pogledu na društvene probleme mnogo se razlikovao od svoje generacije koja je osnovala i vodila KPJ do kraja 20-ih i početka

30-ih godina. Tito je zapravo čovjek nove, mlade generacije komunista, koja se pojavila početkom i sredinom 30-ih godina, revolucionar s golemim iskustvom, realizmom i mudrošću kojom će oplemeniti i usmjeravati mladu KPJ koja se takoreći iz pepela rađala poslije krvavog obračuna s diktaturom 1929. godine. Treba ovdje konstatirati da je većina mlade generacije komunista, od koje će neki izrasti u velike figure komunističkog pokreta, dok je Tito bio na robiji, u revolucionarnim borbama usvojila Titov kurs sa VIII zagrebačke konferencije (25—26. II 1928). S tom mladom generacijom Tito će stvoriti faktički novu Komunističku partiju i po kadrovskom sastavu i po idejnom, političkom i organizacionom profilu.

Neumorno djelujući u mnogim partijskim organizacijama u zemlji, kao profesionalni revolucionar (u dubokoj ilegalnosti), Tito je osobno odlučujuće utjecao na razvitak KPJ. On je 1937. sudjelovao u stvaranju Komunističke partije Hrvatske i rukovodio njezinim osnivačkim kongresom.

U prvoj polovici svibnja 1938. Tito je formirao privremeno rukovodstvo KPJ, na Lisci, planinskom vrhu blizu Sevnice u Sloveniji, iako za to nije imao dozvolu Kominterne, koja je u to vrijeme smjenjivala istaknute vođe KPJ, koji su nestali kao žrtve staljinskih čistki u SSSR-u, a razmatrala je i mogućnost raspuštanja KPJ. U vrlo teškoj pa i dramatičnoj borbi u Moskvi, kada su svakodnevno padale glave istaknutih vođa svjetskog komunističkog pokreta i KPJ, Tito je uspio uvjeriti vrhove Kominterne da se u Jugoslaviji već stvara nova, monolitna i snažna KPJ, dobivši na kraju te uporne borbe, u siječnju 1939. godine, mandat da od privremenog rukovodstva konstituiraju Centralni komitet KPJ u domovini. Tito je u ožujku 1939. u Bohinjskoj Bistrici u Sloveniji formirao Centralni komitet KPJ, postavši njezin generalni sekretar.

Tako je nakon dvadeset godina razvitka, KPJ pred početak drugoga svjetskog rata izrasla u partiju lenjinističkog tipa — Tito je često izjavljivao da sebe smatra lenjinistom — spremna za velike povijesne zadatke pred kojima se tada našla.

Što je novo Tito unio u strategiju i taktiku KPJ pred početak drugog svjetskog rata?

Iako je Tito na sve načine izbjegavao sukobe s Kominternom i nije sebi dopuštao direktna suprotstavljanja, on se faktički u praksi razilazio s njenom politikom i generalnim kursom s obzirom na niz pitanja. Ovakva teza izlazi iz cijele programsko-političke platforme KPJ tog doba.

Tito je postepeno i pažljivo potiskivao stare sheme iz programa KPJ, kao što je teza o dvije etape revolucije, korigirao je Kominternine stavove o načinu stvaranja antifašističkog fronta, mijenjao je i dopunjavao politiku rješavanja nacionalnog pitanja, itd.

Tito je pristupio stvaranju Narodnog fronta na svoj, originalni način. Upućivao je Partiju da pokuša ostvariti saveze s progresivnijim dijelovima građanskih stranaka, posebno opozicionih, ali je ukazivao na to da se komunisti »infiltriraju« u što je moguće veći broj raznih legalnih društvenih organizacija i institucija te da među radnike, seljake i inteligenciju unesu duh politike Partije. U svim situacijama i oblicima djelovanja

političke simbole i ustupke buržoaskoj politici, jer "je" shiurto'au i to'ija mora očuvati svoj idejni, politički i moralni dignitet kao prvi i osnovni uvjet revolucionarnog djelovanja.

Ključnom točkom programa smatrao je pripremanje zemlje za obranu od fašističke opasnosti i nije se, kao neke komunističke partije, dao smesti potpisivanjem pakta između SSSR-a i nacističke Njemačke, jer ga je smatrao manevrom sovjetske vlade. Nekoliko dana poslije potpisivanja tog pakta, Tito je napisao: »KPJ će još energičnije nastaviti borbu protiv reakcije fašizma.«

Svim sredstvima, usmenom i pisanom riječi, KPJ je zahtijevala da jugoslavenska vlada uspostavi slobode i prava radnog naroda, da riješi nacionalno pitanje ukidanjem hegemonizma kako bi narod imao zašto braniti svoju zemlju.

U članku »Odgovor CK KPJ svim ratnim huškačima i klevetnicima naše Partije« Tito je napisao:

»Nas komuniste i radničku klasu napadaju svi kapitalisti Jugoslavije... da mi, tobože, slabimo otpornu snagu zemlje time što se borimo za svakodnevne interese radnika... što ustajemo protiv nečuvene reakcije...«, itd., a zatim na te klevete odgovorio:

»... Vi koji oduzimate radnom narodu najosnovnija prava i slobode... vi ste neprijatelj ove zemlje i naroda... jer narod koji je ugnjeten i strahovito izrabljivan i proganjan nema volje da brani i proljeva krv svoju za takvu zemlju koja je za njega tamnica...«¹

Uz klasno, a nedjeljivo od njega, nacionalno pitanje je bilo u centru programske platforme Tita i KPJ. Tito je produbio i dalje razvio platformu rješavanja nacionalnog pitanja u Jugoslaviji.

Dajući kritičke analize projekta platforme za formiranje jedinstvene radničke partije i Narodnog fronta u Srbiji, Tito krajem 1936. piše V. Masleši da u program unese da »... Hrvati, Slovenci, Srbi, Makedonci, Crnogorci, pa i Vojvodani i Bosna i Hercegovina... formiraju svoje nacionalne skupštine (i) koji bi suvereno odlučivali o svojim nacionalnim i regionalnim zahtjevima na državno uređenje...« Tito predviđa sedam federalnih jedinica: Sloveniju, Hrvatsku, Srbiju, Bosnu i Hercegovinu, Crnu Goru, Makedoniju i Vojvodinu. Kasnije će njima pridružiti i Kosovo.

Dajući sugestije za političko djelovanje Narodnog fronta u Srbiji i Hrvatskoj, Tito u istom dokumentu piše:

»Osnovni princip treba da bude:

Nema demokracije bez nacionalne slobode (ovo treba ponavljati beogradskom dijelu udružene opozicije) i nema nacionalne slobode bez demokracije (ovo opet u Zagrebu).«²

¹ »Proleter«, br. 3—4, Beograd, 1940.

² Citirano prema: Tito: *Temelji socijalističke Jugoslavije*, CDD, Zagreb, 1977, str. 379—383.

Sve u svemu, analiza Titovih tekstova, a posebno njegove revolucionarne prakse, jasno pokazuje kako je on postepeno izvodio KPJ iz sektaške zatvorenosti i uvodio je u mase i u neprekidne »male bitke«, te kako je iz programa »prešutno« ispuštao stare dogme, beživotne teze i parole, a u nj unosio nove koje su odgovarale na životne probleme narodnih masa. Polazeći, kako sam kaže, od toga da su mogući »... najrazličitiji preokreti«, jer se pred drugi svjetski rat vršilo dramatično pregrupiranje golemih društvenih snaga i na međunarodnom i na nacionalnom planu, Tito je izbjegavao da detaljno, kruto i jednosmjerno utvrdi pravac politike, već je Partiju držao otvorenom za razne mogućnosti društvenog i političkog razvoja. Stvorio je monolitnu revolucionarnu organizaciju koja ne može biti iznenađena ni zatečena: sposobna je za koaliciju, ali i za samostalan revolucionarni nastup, za vođenje borbe u uvjetima stare Jugoslavije, ali i u uvjetima njezina raspada, jednom riječju, u bilo kojim okolnostima.

III

Odluku o ustanku 1941. godine Tito je donio u povijesnim okolnostima koje su bile bez presedana: stara država tek što je bila razbijena, njena vojska kapitulirala je do posljednje jedinice, zemlja je bila okupirana i raskomadana, okupatorska vojska u zenitu svoje moći, a armije velikih saveznika vrlo daleko i u općem povlačenju, gubeći strategijske bitke.

Što je, na prvi pogled, mogla u takvim okolnostima učiniti jedna mala Partija s desetak tisuća članova i goloruk, okupirani narod?

Ali Tito je znao da se u dubini te povijesne konstelacije nalazi golem oslobodilačko-revolucionarni potencijal višemilijunskih masa, koji se može aktivirati snagom Komunističke partije i platformom revolucije.

U čemu se sastojao taj golemi revolucionarni potencijal masa?

Snagom povijesne nužnosti, već se u staroj Jugoslaviji nametnula, i to kao najsnažnija, tendencija transformacije naslijeđene veoma zaostale kapitalističke i stare agrarne strukture, u kojoj se društvo kao cjelina nije moglo dalje razvijati u moderno industrijsko društvo, kao nezaobilaznu novu epohu razvoja. Tome procesu je put mogla otvoriti samo socijalistička revolucija.

Drugo, na djelu je, opet u staroj Jugoslaviji, već dvadeset godina bio proces traženja novih odnosa među narodima i narodnostima Jugoslavije, čiji se zajednički život može ostvariti samo na osnovi ravnopravnosti koja će osigurati postepeno povjerenje među njima, povjerenje koje su do krajnjih granica pomutile i poremetile buržoaske stranke, a koje će povjerenje postepeno prerasti u bratstvo i jedinstvo.

Treće, Tito je bio uvjeren da će narodi Jugoslavije na ropstvo i srednjovjekovni mrak, koje im je nametnuo okupator i kvislinzi, odgovoriti svenarodnim oslobodilačkim ratom.

I četvrto, Tito je znao da se samo revolucijom i oslobodilačkim ratom može osigurati budućnost za slobodan i nezavisan život poslije završetka

drugog svjetskog rata, jer narodi koji se sami oslobode mogu računati da će biti ravnopravni partneri u političkim borbama za poslijeratno uređenje svijeta.

Titova genijalnost posebno je došla do izražaja u načinu izvođenja revolucije. On se rukovodio lenjinskom koncepcijom, ali u najopćenitijem smislu toga pojma. Upravljanje ratom i revolucijom njegovo je autentično djelo.

Oktobarska revolucija je započela i ostvarila se u središtu — u dva velika, moglo bi se reći prijestolnička grada, Petrogradu i Moskvi, a odatle se širila u udaljene dijelove tadašnjega velikog ruskog carstva. Ona se povijesno i praktički izlučivala iz buržoasko-demokratske revolucije i realizirala izravnim klasnim obračunom radništva i buržoazije, uz savez siromašnih i potlačenih masa ruskog seljaštva.

U jugoslavenskoj revoluciji sve je slično — i — sve je drukčije. U njoj nema ni traga tzv. metropolske revolucije, njeno »središte« je bilo svagdje i nigdje, jer je gotovo cijela zemlja vodila oslobodilački rat, svaki njen dio imao je »svoj rat« i »svoju« revoluciju, iako je to bila jedinstvena i jedinstveno vođena revolucija.

Najveći je problem i najveći domet revolucije bio ostvarivanje sinteze mnogobrojnih vidljivih i »nevidljivih«, iskazanih i »neiskazanih«, klasnih i nacionalnih, pa čak i »malih« regionalnih interesa i njihovo ugrađivanje u platformu revolucije. Trebalo je stalno razvijati platformu da se na njoj ujedini sjeverozapad i jugoistok, sjeveroistok i jugozapad Jugoslavije, razvijeni i nerazvijeni, siromašni i srednji, pa i bogatiji slojevi društva, mase koje su prije išle za građanskim strankama, čak i one koje su bile u neprijateljskim vojskama, nepismeni i intelektualci, ateisti i vjernici, gradski proletarijat i patrijarhalno, zaostalo seljaštvo itd.

Tito nije fiksirao političku strategiju KPJ dogmatski unaprijed, za cijeli rat, ali se držao njezinih osnovnih principa i ciljeva, stalno budan i otvoren za promjenu kursa ako i kada nastupe nove okolnosti.

Kada je jednom donesena odluka o ustanku, bio je veoma oštar protiv oportunitizma onih partijskih organizacija koje su smatrale da u njihovu kraju još nema uvjeta za oružanu borbu.

Od samog početka ustanka Tito se sukobio s generalnim kursom Kominterne, koja je čvrsto stajala na tome da pokreti otpora koje vode komunisti ne smiju imati revolucionarne ciljeve, zbog jedinstva velikih saveznika u drugom svjetskom ratu, niti smiju biti samostalni faktor rata, već pomoćne snage velikih armija, te da njihove operacije moraju biti u funkciji velikih frontova, pa čak i dirigirane izvana — sa Zapada ili Istoka — odnosno po njihovoj zajedničkoj volji.

Tito je išao suprotno. Jugoslavenski front je samostalni, veliki nacionalni front čije rukovodstvo mora biti suvereno, bez obzira na to što još nema svoju državu niti međunarodno priznanje.

Kominterna je uporno zahtijevala suradnju s građanskim strankama, pa i s oružanim snagama kraljevske izbjegličke vlade, čak i po cijenu žrtvo-

vanja ciljeva revolucije, iako je upravo ta vlada prva započela rat protiv NOV i POJ do istrebljenja i u suradnji s okupatorima, samo da osigura obnovu starog poretka. Samo kada se ima na umu da su direktive Kominterne bile obavezne za sve njezine članice, može se shvatiti značaj, hrabrost i samopouzdanje Josipa Broza Tita.

Ali Tito nije pao ni u drugu krajnost, već je veoma oštro udarao protiv skretanja i sektaštva u Partiji, u kojoj je bilo onih koji su sutradan nakon oslobođenja svoga kraja htjeli ići u tzv. drugu etapu revolucije i u sovjetizaciju. Politika primanja u NOV svakog tko je bio protiv okupatora stalno je otupljivala taj naslijeđeni uskosektaški kurs. Tito u politici nije imao parolu ili-ili, tj. ili si za nas, ili si za okupatora, već politiku i-i, tj. svatko je potencijalni borac protiv okupatora, osim, naravno, u krvi ogreznih neprijatelja i zločinaca.

Konačne ciljeve klasno-socijalnog programa Tito nije deklarirao. Glavna parola bila je: nema povratka na stanje kakvo je bilo prije rata. Ali onaj dio tog programa koji je ostvariv mora se odmah ostvariti: novu narodnu vlast, koju sam narod stvara, nove odnose budućeg socijalističkog društva među ljudima, kao što su humanizam, poštovanje ličnosti čovjeka, progon crne burze i špekulacije, ratni naponi prema materijalnoj i ljudskoj moći svakog čovjeka, opismenjavanje, kulturni život — odmah ostvarivati i time najavljivati rađanje novog društva.

Uz proces revolucionarne smjene vlasti, koji je počeo od prvog dana ustanka, Tito je, u granicama mogućeg, rješavao i nacionalno pitanje također od prvog dana, i to na platformi koja je bila utvrđena prije revolucije.

»Politika nacionalne ravnopravnosti i svestranog priznavanja nacionalnih osobnosti ispoljavala se u toku narodnooslobodilačke borbe i u stvaranju glavnih štabova oslobodilačke vojske u svim zemljama i pokrajinama Jugoslavije, u formiranju posebnih vojnih jedinica, u konstituiranju zemaljskih vijeća nacionalnog oslobođenja, u razvijanju posebnih oblika narodnofrontovskih i drugih političkih i društvenih masovnih organizacija...«³

Bez pravilnog rješenja nacionalnog pitanja nezamisliva je bila narodnooslobodilačka borba. Zato Tito, u svom programskom članku 1942. godine, piše:

»Naša narodnooslobodilačka borba ne bi bila tako uporna i tako uspješna kada narodi Jugoslavije ne bi u njoj vidjeli, pored pobjede nad fašizmom, i pobjedu nad onima koji su ugnjetavali i teže daljem ugnjetavanju naroda Jugoslavije. Riječ narodnooslobodilačka borba — bila bi samo jedna fraza, pa čak i prevara kada ona ne bi, pored opštejugoslavenskog smisla, imala i nacionalni smisao za svaki narod posebno, tj. kada ona ne bi, pored oslobođenja Jugoslavije, značila u isto vrijeme i oslobođenje Hrvata, Slovenaca, Srba, Makedonaca, šiptara, Muslimana itd., kada narodnooslobodilačka borba ne bi imala tu sadržinu da zaista nosi slobodu, ravno-

3

Vidi: referat J. B. Tita: »Pedeset godina revolucionarne borbe komunista Jugoslavije«, na svečanoj sjednici IX

kongresa SKJ, 11. 03. 1969. (IX kongres SKJ, lat., 18—20)

pravnost i bratstvo svim narodima Jugoslavije. U tome i jeste suština narodnooslobodilačke borbe...«⁴

Ovaj citat ilustrira, a povijesno djelo J. B. Tita pokazuje da on nije na nacionalno pitanje gledao kao na pitanje pridobivanja masa za borbu, već kao na jedan od najbitnijih unutrašnjih procesa i ciljeva same revolucije. Po njemu, ono je suština revolucije jednako kao i preuzimanje vlasti. U okviru jedinstvene revolucije svaki narod Jugoslavije vodi svoju revoluciju.

Kada su sazreli uvjeti, stvorena je Demokratska Federativna Jugoslavija na ruševinama centralističke hegemonističke Jugoslavije, a to je odlučeno na II zasjedanju AVNOJ-a 29. 11. 1943. I taj veliki čin Tito je izveo unatoč izričitom protivljenju Staljina i Kominterne.

Usred rata Tito je poveo veliku bitku za međunarodno priznavanje nove Jugoslavije i u toj bitki pokazao se velikim državnikom, nadigravši vođe velikih sila, Churchilla, Staljina i Roosevelta, a posebno Churchilla. Sva trojica, osobito Churchill, učinili su sve što su mogli da Titu nametnu zajedničku vladu — spadanjem NKOJ-a, revolucionarne vlade nove Jugoslavije i kraljevske jugoslavenske izbjegličke vlade — na osnovi podjele vlasti u oslobođenoj zemlji, čime bi se realizirala podjela interesnih sfera u Jugoslaviji na temelju jednakog utjecaja Zapada i Istoka, 50:50.

Pregovori su trajali više od godinu dana. Formalno su to bili pregovori između NKOJ-a i izbjegličke vlade, a stvarno je Titu partner u pregovorima bio Churchill, a ne Šubišić, kralj i drugi bivši političari. Tito je ne samo očuvao sve tekovine NOB-a, već ih je znatno učvrstio i proširio, a izborio je međunarodno priznanje revolucionarne smjene vlasti.

IV

Nakon završetka rata pred KPJ se postavio zadatak izgradnje temelja novog socijalističkog društva. Nikakvih iskustava nije bilo osim iskustava SSSR-a, prve zemlje socijalizma, a idejni i politički pritisak tog puta u socijalizam bio je golem, pa je tendencija kopiranja sovjetskog modela i sistema bila golema, na prvi pogled toliko dominantna da je izgledala nesavladiva. Sam Tito će 27. lipnja 1950. reći da »... je naša Partija... gajila suviše iluzije i suviše nekritički primala i presađivala kod nas sve što se radilo i kako se radilo u Sovjetskom Savezu, pa i ono što nije bilo u skladu s našim specifičnim uslovima, ni u duhu nauke marksizma-lenjinizma«.⁵

Ovdje Tito ima na umu podržavljenje privrede, stvaranje državnovlasničkog monopola nad sredstvima za proizvodnju i državnocentralističkog sistema upravljanja društvom u prvom razdoblju historije socijalističke

⁴ Josip Broz Tito, *Govori i članci*, I, »Naprijed«, Zagreb, 115—122.

⁵ J. B. Tito: *Govori i članci*, V, »Naprijed«, Zagreb, 1959, ekspozice na sjednici Savezne narodne skupštine FNRJ, 27. 06. 1950, 220—252.

Jugoslavije. Nema sumnje da je najvećim dijelom bilo povijesno neizbježno formiranje tog sistema, jer se pomoću njega najdjelotvornije vršila obnova zemlje i njena industrijalizacija, kao glavni povijesni zadatak te etape, ojačala međunarodna pozicija i obranila nezavisnost zemlje, slomio otpor razvlašćene kontrarevolucije itd. Pa ipak, primjeni sovjetskog sistema suprotstavljale su se ne samo historijske nacionalne tradicije naroda Jugoslavije, njezin višenacionalni sastav, već ponajprije odnosi, principi i duh tek izvedene narodne revolucije, kojoj je bio stran birokratsko-hijerarhijski sistem i pretvaranje masa u objekt vladanja, pa je zato *stihijna i spontana borba za »svoj put u socijalizam«, a protiv kopiranja tuđeg »modela«, započela u prvim danima oslobođenja ne samo u masama već i u samoj Partiji, što ne proturječi činjenici da je ona tada bila monolitna.*

O tom pritisku dogmatske svijesti u Partiji Tito je, na osnivačkom kongresu KP Srbije (8—12. V 1945), rekao:

»Ima mnogo komunista koji misle na onu drugu etapu, koji misle da će sad, kad se svrši rat, doći ona druga etapa, a ne znaju da mi već tako lijepo idemo u tu drugu etapu da prosto i ne primjećuješ. Mi ne treba da očekujemo neku snažnu prekretnicu, da se preko noći ostvari komunizam. Rekao sam već da mi idemo našem cilju novim putevima, drugim putem, koji nam je nametnula situacija velikog oslobodilačkog rata...«

U istom govoru Tito opominje:

»... Postoji jedna velika opasnost od birokratizma. Vrlo opasna stvar! Komunisti moraju biti spremni, moraju biti ekspeditivni, ne smiju da izmiču pred bilo kakvim problemom, već odmah da ga rješavaju čim iskrsne, bilo po noći ili po danu oni moraju dokazati da su u službi naroda i čuvati se gordosti i oholosti...«⁶ Onima koji pritišću da se kopiraju tuđa iskustva Tito odgovara:

»... put ne mora niti može biti u svim zemljama isti onakav kakav je obilježen u velikoj oktobarskoj revoluciji. Postavljati ovo pitanje dogmatski, bilo bi nemarksistički i nedijalektički.«⁷

Dok se unutar same Partije i fronte revolucionarnih snaga borio protiv tendencija birokratskog izrođavanja revolucije, Tito je, na drugoj strani, veoma oštro suzbio pokušaje buržoaske opozicije da ospori socijalistički put.

»... Ja ovu našu 'opoziciju' ne nazivam opozicijom«, kaže Tito u jesen 1945. godine, i nastavlja: »'Opozicija' u jednoj državi ne slaže se s izvjesnim taktičkim stvarima, hoće nešto bolje... kod nas opozicija nije takva... Ona uopšte i nema program. To je stari lager neprijatelja naroda koji vuku točak historije natrag...«

Gotovo u svim svojim radovima i govorima u prvim poslijeratnim godinama Tito stalno tumači da se nova Jugoslavija mora graditi u svemu na suprotnim temeljima od onih na kojima je bila izgrađena stara Jugo-

⁶
B. Ilić-V. Ćirković: *Hronologija revolucionarne delatnosti J. B. Tita*, Export-press, Beograd, 1978, str. 92.

⁷
J. B. Tito, *Govori i članci*, II, »Naprijed«, Zagreb, 1959, str. 346.

slavija. Nasuprot ... »Vidovdanskome ustavu ... sa centralističkim uređenjem ... temelji na kojima počiva ... FNRJ je najpravednije rješenje nacionalnog pitanja, rješenje koje svakom narodu, svakoj federalnoj jedinici posebno osigurava svestran politički, kulturni i ekonomski razvoj.«⁸

Na II kongresu Narodnog fronta Jugoslavije, 27. rujna 1947, Tito kaže:

»Novo društveno uređenje u našoj zemlji zahtijeva i novi oblik političkog života. Mnogobrojne i heterogene ... političke partije predstavljale bi ... najveću smetnju za brz i trajan razvitak naše zemlje.«⁹

U prvim poslijeratnim godinama Tito i KPJ, iako razvijaju historijski neizbježan proces državne centralizacije, bore se s jedne strane protiv građanske restauracije, ali i protiv tendencije gušenja narodno-demokratske prakse naslijeđene iz revolucije. Bilo je to doba ispitivanja i traženja novih sadržaja i oblika daljeg razvoja revolucije. Nije slučajno što politički jezik ne sadrži kategorije kao što su »socijalizam«, pogotovo »komunizam«, »diktatura proletarijata« i slično, premda je bit bila u tome, već prevladavaju narodnofrontovske kategorije kao što su »narodna vlast«, »narodna demokracija«, »narodna država«, itd. Tek kada su se nakon četiri-pet godina stekla značajna iskustva iz prakse socijalističke izgradnje i kada se, u vezi s napadom Kominforma, nametnula potreba teorijske kritičke analize historije sovjetskog puta u socijalizam, Tito i KPJ su se definitivno opredijelili za nove putove socijalističke izgradnje.

Staljinovu lukavost da 1948. nametne Komunističkoj partiji Jugoslavije raspravu (zapravo optužbu) o njezinu ideološkom izrođavanju, Tito je odmah prozreo od prvog časa, upozorivši Centralni komitet da se zapravo radi o skrivenom napadu vlade jedne velike zemlje na nezavisnost jedne male socijalističke zemlje. Na sjednici CK KPJ 12. travnja 1948. godine Tito je rekao:

»Drugovi, vodite računa da se ovdje ne radi ni o kakvim teoretskim diskusijama, ne radi se ovdje o greškama KPJ, o tobožnjem našem ideološkom zastranjanju. Ne smijemo dopustiti da budemo gurnuti na diskusiju o tome ... Drugovi, ovdje se radi, prije svega, o odnosu između države i države. Meni se čini da se oni služe ideološkim pitanjima da bi opravdali svoj pritisak na nas, na našu državu.«¹⁰

Otpor Staljinu 1948. nije bio nimalo lagana stvar. Jugoslavija je bila već tri godine u sukobu sa Zapadom, nejedanput izložena i opasnosti vojne intervencije s njihove strane zbog svojih sjeverozapadnih granica. Peto-godišnji plan izgradnje zemlje gotovo se u cjelini oslanjao na SSSR i istočnoevropske zemlje, autoritet Staljina i SSSR-a u Partiji bio je golemo do mitskih razmjera — sve je to davalo osnovu Staljinu da kaže kako je dovoljno da on »samo mrdne malim prstom pa će Tita nestati« (Hruščov). Pa ipak, Tito je Staljinu odlučno odgovorio: NE!

8
»Komunist«, Beograd, 2/46.

9
J. B. Tito, *Govori i članci*, »Naprijed, 1959, str. 133.

10
B. Ilić-V. Ćirković: *Hronologija revolucionarne delatnosti J. B. Tita*, Export-press, Beograd 1978, str. 121.

Kao i uvijek, Tito se oslonio na snagu i volju najširih narodnih masa.

Iako su Staljinova pisma i odgovori na njih bili državna tajna, Tito je s njima upoznao cjelokupno partijsko članstvo.

Dva dana nakon objavljivanja Rezolucije Informbiroa, s pozivom komunistima Jugoslavije da *prisile svoje rukovodstvo da se pokori Staljinu*, Tito je odlučio da se Rezolucija i odgovor na nju objavi narodu. »Borba« je taj »tajni« materijal objavila u pola milijuna primjeraka, a partije Informbiroa ni tada ni nikada poslije toga nisu se usudile to objaviti svome članstvu, a pogotovu ne narodu.

V

Nikada prije ni poslije KPJ a time i nova Jugoslavija nisu bili u dramatičnijoj situaciji kao od 1948. do 1953. godine. Nastupila je potpuna ekonomska blokada, totalna politička izolacija, totalni psihološko-propagandni rat i prijetnja oružanom intervencijom.

O veličini te drame govore ove Titove riječi vojnim komandantima na završetku manevara JNA u jesen 1949:

»Drugovi, ja sam, s nizom naših drugova, proglašen gestapovskim agentom i prodanim izdajnikom komunističkog pokreta samo zato što nismo, ostajući dosljedni idealima i internacionalističkim principima komunističkog pokreta, pristali da nam se diriguje, da budemo zavisni od drugog, da se naša dobra odvlače, da naši ljudi u svojoj zemlji moraju pokorno slušati strane vojne i ekonomske savjetnike i služiti službama drugih zemalja. Postoji li nešto teže za jednog revolucionara od toga da ga nepravedno proglaše izdajnikom, da se danas sav komunistički pokret u svijetu odriče naše Partije i našu zemlju proglašava okuženom? Ja sam uvjeren da ćemo mi imati snage da sve to prebrodimo, ali je pitanje može li se nazreti vrijeme kada će istina pobijediti.

... Ja sam, drugovi, mogao odabrati i drugi put, put povlađivanja Staljinu i Informbirou. Da sam to uradio, bio bih i dalje cijenjen i veličan i meni lično bilo bi dobro; ne bih bio 'otpadnik i prodana duša', nego bih bio slavljen. Ali takav put ja nisam mogao odabrati. Tim bih činom osramotio cijeli svoj život — radnika beskućnika i proleterskog borca, čovjeka koji je osjetio što znači biti eksploatisan i zavisn od drugoga, put revolucionara i komandanta onih koji su ostali na bojištima i stratištima. Tada bih se uistinu osjećao prodanom dušom... Možda ja neću doživjeti da pobijedi istina. Možda to neće doživjeti ni Bevc, Koča i njihova generacija. Ali, uvjeren sam, to će doživjeti neko od vas, mladih saboraca, makar bilo potrebno i oružjem braniti skupo plaćenu slobodu...

... Ako mi to, drugovi, ne doživimo, ostavljam vam u amanet: ne dopustite da nas bilo što pokoleba, nastavite borbu i ne žalite žrtve. Uvjeravam vas da jedino istina na kraju mora pobijediti. Pa čak ako ni vi to

ne doživite, doživjet će oni koji dođu iza nas i neće nas proklinjati, jer usprkos svemu nismo niti ćemo izdati budućnost svoje zemlje...¹¹

Situacija je iz dana u dan postajala sve teža: izdaci za industrijalizaciju i za narodnu obranu prešli su 50% nacionalnog dohotka, nastupila je stagnacija ekonomskog razvoja. Radnička klasa počela se brojno smanjivati: dok je od 1945. do 1949. primljeno u radni odnos više od jedan i pol milijun ljudi (1,529.000), od 1949. do 1952. broj zaposlenih smanjio se za oko 250.000 ljudi — dio radničke klase počeo se vraćati na selo i privremeno deklasirati.

Teška situacija stihijno je gurala Partiju na kurs represije. »Prerevnosni« su mislili da je najbolji put jačanje države i njezine prisile. Dogmatско nasljeđe i tendencije stihijno su 1948/1949. tražile rješenje u još većem kopiranju sovjetskog sistema.

U toj dramatičnoj situaciji Tito i rukovodstvo KPJ, nadahnuti revolucionarnom smjelošću, teorijskim poznavanjem marksizma i radikalnom kritikom staljinističke teorije i prakse ali i tadašnje situacije u Jugoslaviji, odlučili su da zaustave proces pretvaranja mlade revolucionarne društvene strukture u samodržavljje, u birokratsko-etatišičku strukturu, koja bi pokopala revoluciju, odlučili su da uvedu i razviju samoupravljanje, da socijalizam gradi radnička klasa i radne mase.

S puta koji je stihijno vodio u sveopći državnovlasnički i birokratski monopol Tito je KPJ usmjerio na put borbe za samoupravni demokratski socijalizam.

Na dan 27. lipnja 1950. godine Narodna skupština FNRJ donijela je Osnovni zakon o upravljanju državnim privrednim poduzećima i višim privrednim udruženjima od strane radnih kolektiva, popularno nazvan Zakon o predaji tvornica na upravljanje radnicima.

Prilikom prihvaćanja tog zakona Josip Broz Tito je u Skupštini održao govor u kojem je izložio novu generalnu liniju i koncepciju KPJ o izgradnji socijalističkih društvenih odnosa, koja je bila negacija etatišičke koncepcije. Taj govor sadrži stavove rukovodstva KPJ o osnovnim pitanjima izgradnje socijalizma u Jugoslaviji. Tito je u tom govoru naglasio da će se KPJ u izgradnji socijalističkog društva u Jugoslaviji strogo držati principa marksizma-lenjinizma. Rekao je da je KPJ na osnovi učenja klasika marksizma razradila osnovne stavove o tri najbitnija aktualna problema jugoslavenskog socijalističkog društva.

Prvo, donesena je odluka o tome da proces odumiranja države mora početi odmah.

Drugo, budući da Komunističkoj partiji prijeti opasnost da se integriira s državnim aparatom i tako preobrazi iz Partije radničke klase u aparat za prisilu (jer spajanjem s državnim aparatom postepeno počinje djelovati kao njegov dio, to jest služi se prisilom), rukovodstvo KPJ odlučilo je da se Partija distancira od aparata vlasti i ojača kao politička partija svoje

11

Zvonko Štaubringer, *Titovo Istorijsko NE staljinizmu*, »Radnička štampa«, Beograd, 1976, str. 61, 62.

klase. Ta odluka donesena je zato da Partija ne bi srasla »... u jednu cjelinu s birokratskim državnim aparatom...« i zanemarila svoju pravu dužnost »... dužnost organizatora i najaktivnijeg učesnika u svim političkim, kulturnim i privrednim akcijama, dužnost organizatora masovne kontrole...«, »... svesti Partiju i njenu ulogu na birokratski aparat, na dio državne mašine za prisiljavanje, za sprovođenje raznih prinudnih mjera — to je suprotno učenju Lenjina o ulozi partije u prvoj, prelaznoj fazi...«¹²

Treće, državni oblik svojine samo je privremen, početni i najniži oblik socijalističke svojine. Državna svojina mora se transformirati u društvenu svojinu pod upravom neposrednih proizvođača.

Početak procesa koji će se osnivati na tim idejno-političkim principima označen je aktom predaje tvornica radnicima. Odlučnost da se ustraje na putu koji je time označen Tito je izrazio ovim riječima: »... parola 'Fabrike radnicima, zemlja seljacima' nije neka apstraktna propagandistička parola, već takva koja ima u sebi duboki sadržajni smisao. Ona sadrži u sebi čitav program socijalističkih odnosa u proizvodnji, u pogledu društvene svojine, u pogledu prava i dužnosti radbenika i — prema tome — može se i mora ostvariti u praksi ako mislimo da zaista izgradimo socijalizam.«¹³

Govorom Josipa Broza Tita o radničkom samoupravljanju privredom završavaju se gotovo dvogodišnja razmatranja o napuštanju etatističke koncepcije i definiranju koncepcije o društvenom samoupravljanju. Tim su govorom bile uglavnom određene konture nove idejno-političke orijentacije KPJ.

U razdoblju od V do VI kongresa KPJ (1948—1952) rukovodstvo KPJ izgradilo je idejnu koncepciju izgradnje samoupravnog socijalističkog društva. KPJ je učinila historijsku prekretnicu. S puta koji je objektivno vodio u sveopći državno vlasnički i birokratski monopol usmjerila je zemlju na put borbe za samoupravni demokratski socijalizam.

Prihvatanjem takve koncepcije nastala je golema diskrepancija između realno postojećeg sistema društvenih odnosa, koji su bili izgrađeni na centralističkim osnovama, i te nove idejno-političke koncepcije KPJ, u čijoj je osnovi radničko samoupravljanje i socijalistička demokracija. Ta je diskrepancija razumljiva s obzirom na to što se radilo o radikalnom preispitivanju cijele dotadašnje koncepcije socijalizma.

Povijesna odluka o uspostavljanju sistema radničkog samoupravljanja donesena je u okolnostima koje su se činile gotovo idealne upravo za najčvršći velikodržavni centralizam. Privredna i međunarodna situacija Jugoslavije bila je mnogo teža 1950. godine nego, na primjer, 1947/1948.

Nivo materijalnog razvitka nije se podigao. Socijalna se struktura nije promijenila. Radnička se klasa nije razvila, seljaštvo se nije smanjilo, inteligencija nije stvorena.

12
J. B. Tito, *Govori i članci*, V, Zagreb, «Naprijed», 1959, ekspozite na sjednici Savezne narodne skupštine FNRJ, 27. 06. 1950, str. 220—252.

13
Isto

Osnovna je proturječnost, dakle, bila u tome što su teški problemi i naslijeđene, ali još žive društvene proturječnosti poticali centralizam, sistem dominacije i diktature u društvu. A KPJ se opredijelila za visoke humane ciljeve i najviše demokratske vrijednosti suvremenog svijeta, izražene u samoupravljanju slobodnih radnih ljudi u jednoj od najzaostalijih evropskih zemalja s malobrojnom radničkom klasom, a dominantnom većinom seljaštva i drugih neradničkih slojeva u društvenoj strukturi.

Usprkos svim ograničenjima (od kojih smo spomenuli samo neka) koja su dovela u pitanje mogućnost izvođenja velike prekretnice u vremenu od 1948. do 1953. godine, rukovodstvo KPJ ustrajalo je u svojoj odluci.

Takva upornost rukovodstva bila je moguća zahvaljujući historijskoj činjenici što je Komunistička partija bila zaista revolucionarno jedinstvena te što su generalnu strategiju KPJ iz vremena od 1948. do 1952. godine prihvatili svi društveni slojevi, nacije i narodnosti (premda su motivi i razlozi bili po nečemu i različiti).

Na koje se socijalne i političke snage Tito oslonio u ostvarivanju nove koncepcije društvenog razvitka?

Glavna snaga izvođenja prekretnice bila je Komunistička partija, koja je imala oko pola milijuna ljudi, bila je jedinstvena i imala je velik akcioni potencijal koji je izgrađen u prijašnjem revolucionarnom razvitku.

Ta generacija revolucionarne smjelosti i uvjerenosti u svoju historijsku misiju dobila je u borbi protiv staljinističkog nasrtaja novu snagu i nove impulse. Čvrsto je odlučila da dokaže — teorijski i praktično — ispravnost novog »jugoslavenskog puta« u socijalizam.

Seljaštvo, zanatlije i ostali društveni međuslojevi naslijeđeni iz kapitalističke strukture činili su gotovo 70% stanovništva. Njihova aktivna uloga u toj historijskoj situaciji u smislu subjekta bila je malena, ali kurs na demokratski socijalizam značio je za seljaštvo olakšanje, pa i politički uspjeh.

Sudionici oslobodilačkog rata, osim svega rečenog, branili su svoju borbenu narodnooslobodilačku partizansku čast i vlastitu historiju od nemoralnog napada hegemonističke birokracije.

Stvorena je, dakle, nova platforma društvenog razvitka, koju su prihvatili svi društveni slojevi u svim nacijama i narodnostima. Tom je platformom KPJ snažno revitalizirala sve svoje veze, i to u svim socijalnim i nacionalnim sredinama koje su bile spremne da idu za partijskim i državnim rukovodstvom.

Razdoblje prekretnice, od 1949. do 1953. godine, moglo bi se označiti »zvjezdanim trenutkom« teorijske misli komunističkog pokreta Jugoslavije zato što je tada izgrađena koncepcija demokratskoga nasuprot autokratskome, samoupravnoga nasuprot državnom socijalizmu, što je kao odgovor na dilemu raskršća revolucije izvedeno korektno i u vizionarskom i u konkretno-historijskom pogledu. Ni danas se ne bi mogla naći alternativna idejno-teorijska koncepcija za danu historijsku situaciju tog razdoblja.

Početna koncepcija samoupravljanja iz početka 50-ih godina bila je

tako radikalna da je upućivala na potpuno novu organizaciju društva na novim principima. U toku 1950, 1951. i 1952. godine ukinuto je administrativno-centralističko planiranje, uvedeni su organi radničkog samoupravljanja, državni aparat smanjen je za oko 100.000 činovnika, djelomično je razdvojen »brak« između Partije i države, otvoren put obnavljanju svijeta robne proizvodnje, demokratizirano pravosuđe, gotovo ukinuta agitpropovska kontrola kulturnog stvaralaštva, raspuštene seljačke radne zadruge, do puštena »konkurencija« u izboru odbornika i zastupnika (1953).

Od državnih institucija poduzeća su postala autonomni ekonomsko-pravni individuumi s tendencijom da postanu robni proizvođači u ambijentu tržišnog mehanizma, ambijentu svijeta robne proizvodnje, itd.

Nakon prvih preobrazbi državno-centralističke u samoupravnu strukturu pokazala se mjera dometa ove povijesne prekretnice, jer se s promjenom političke doktrine, koja je nastala gotovo preko noći, nije mogla promijeniti ukupna povijesna situacija: industrijalizacija je bila tek započela, radnička klasa se još nije bila formirala, seljaštvo je i dalje ostalo dominantna društvena kategorija, naslijeđene proturječnosti su i dalje djelovale.

Uz ogromne polete marksističke kritike staljinizma i uz plebiscitarno opredjeljenje za demokratski socijalizam, sredinom 50-ih godina oglasila se i građanska kritika društva koja je htjela obnoviti vrijednosti građanskog društva, uključujući i politički pluralizam.

O toj pojavi Josip Broz Tito, u razgovoru s delegacijom I kongresa Saveza studenata Jugoslavije 15. ožujka 1952. godine, kaže:

»... Mi se danas nalazimo u nevjerovatno delikatnom položaju. Nas zapljuskuje val sitnoburžoaskih shvatanja sa Zapada, a s druge strane kao mora pritiska propaganda sa Istoka i nastojanje da se nametne staljinska praksa...«¹⁴

Josip Broz Tito je procijenio da je potrebno jedno razdoblje stabilizacije izvršenih promjena.

Fiksirajući točku do koje se početkom 1954. godine došlo u razvoju društvenih odnosa u Jugoslaviji, rekao je:

»... Historijska je činjenica da su se sve promjene... povezale u jedan, u osnovi postavljen i dovršen društveni i politički sistem, koji je izražen i učvršćen novim Ustavom i drugim zakonima i privrednim propisima donijetim neposredno poslije njega.

Nije potrebno posebno isticati da će se taj sistem... usavršavati i upotpunjavati, a u nekim svojim manje ili više važnim tačkama djelimično i mijenjati. Ali taj novi ustavni poredak dat je u svojim društvenim i političkim osnovama koje se ne mogu mijenjati, osim u pravcu svog ostvarivanja i usavršavanja. Te osnove čine temelj izgradnje socijalizma i daljeg učvršćenja i razvitka jedne stvarne, socijalističke demokratije u Jugoslaviji.«¹⁵

14
J. B. Tito, *Govori i članci*, VII, »Naprijed«, Zagreb 1959, str. 20—23.

15
J. B. Tito, *Govori i članci*, IX, »Naprijed«, Zagreb, 1959, str. 34

Očigledno, dakle, rukovodstvo KPJ, posebno Josip Broz Tito, inzistira da se buran proces društvenih reformi, koji je započeo 1949. godine, privremeno uspori, da se rezultati stabiliziraju i učvrste, i to prije svega obračunom s liberalističkim tendencijama u kojima su vidjeli klice kontrarevolucionarnog djelovanja.

Nastupio je period stabilizacije i mirnog društvenog razvoja, bez krupnijih promjena u društvenom uređenju, koji će trajati od sredine 50-ih do 60-ih godina.

VI

Već u predratnom razdoblju, kad je stvarao Partiju, Tito je, nizom svojih stavova u odnosima s Kominternom, pokazivao želju za ravnopravnost, iako tada još nije nosio teret državničke odgovornosti.

Kao vođa revolucije 1941—1945. i tvorac nove državne zajednice Tito je tu crtu definitivno razvio. Tito je s vođama velikih sila u ratu komunicirao samo na ravnoj nozi, on je s Churchillom i Staljinom razgovarao kao s ravnopravnim partnerima.

Poslije oslobođenja svoje zemlje, Tito je učinio sve što je mogao da doprinese jačanju fronta socijalističkih zemalja i učvršćenju svjetskog komunističkog pokreta, kojem je bio toliko odan od rane mladosti, a zatim će novi svijet socijalizma kod sebe pokopati i iskorijeniti odnose dominacije minulih epoha. Na tu Titovu praksu nasrnule su snage hegemonizma pod vodstvom Staljina, i one su ga ekskomunicirale iz svjetskog komunističkog pokreta, kojem je bio toliko odan od rane mladosti, a zatim pokušale razbiti i njegovu Partiju i njegovu zemlju.

Titov odgovor nije bio onakav kakav su očekivali i željeli oni koji su ga ekskomunicirali. On ne samo što se nije pokolebao kao komunist i lenjinist, već je ustao u obranu Marxa, Engelsa i Lenjina, i to kako riječju, tako i još više djelom. »Suština našeg puta u socijalizam ili, bolje reći, u komunizam... sastoji se u tome što mi marksističku nauku primjenjujemo u praksi u najtješnjem skladu sa specifičnim uslovima koji postoje u našoj zemlji... Mi nastojimo da u sva naša djela unesemo duh te nauke, jer smo duboko uvjereni... da su principi te nauke, blagodareći genijalnim naučnim predviđanjima naših velikih učitelja... u punoj važnosti, i svako odstupanje od tih principa... značilo bi revizionizam i izdaju stvari ne samo radničke klase već i čitavog progresivnog čovječanstva«, rekao je Tito 27. lipnja 1950. u obrazloženju Zakona o predaji tvornica na upravljanje radnicima.¹⁶

Poslije napada vlade SSSR-a na Jugoslaviju 1948. godine, otvorio se problem nove strategije njezine vanjske politike. Do tog sukoba Jugoslavija je bila povezana savezničkim odnosima s tim zemljama i očekivala je

da će socijalističke zemlje izgraditi trajne prijateljske odnose na osnovi pune ravnopravnosti i međusobne solidarnosti.

Zbog Staljinova napada 1948. godine Jugoslavija se našla izolirana od svjetske zajednice, izložena pritisku i istočne i zapadne blokovske grupacije država. U to vrijeme ni s jednom susjednom državom nisu se mogli uspostaviti normalni odnosi: Bugarska, Albanija, Mađarska i Rumunjska, sa SSSR-om na čelu, pridružile su se pritisku; s Grčkom su odnosi bili vrlo loši, osim ostalog i zbog partizanskog rata koji se naročito intenzivno razvio u Egejskoj Makedoniji i u sjevernim oblastima, a grčka je vlada optuživala Jugoslaviju da pomaže partizansku vojsku; Austrija je još bila pod četvornom okupacijom; s Italijom je od 1945. godine neprekidno trajao sukob zbog Slobodnog teritorija Trsta. Za izlaz u svijet bilo je otvoreno samo more. Ali ne samo u Evropi, nego ni na jednom kontinentu nije bilo mogućnosti za bilo kakve nove inicijative. Gotovo cijela Afrika bila je još u kolonijalnom položaju. Indija je stekla nezavisnost tek 1947. godine, ali je grcala u vrlo velikim teškoćama — brinula se o 60 milijuna izbjeglica koje su donijeli sukobi između Muslimana i Hindusa. U Kini se dovršavala 20-godišnja revolucija, Indokina i Indonezija vodile su oslobodilačke ratove, itd.

Loši odnosi sa zapadnim zemljama, osobito sa SAD, produžili su se neko vrijeme i poslije Staljinova napada na Jugoslaviju. Ali već 1950. godine odnosi između SAD i FNRJ normalizirali su se. Te godine SAD su dale pomoć u hrani, uskoro zatim ekonomsku, a nešto kasnije i vojnu pomoć. S obje strane bilo je otpora i nerazumijevanja za nove odnose. U SAD su se neki krugovi žestoko protivili da vlada pruža pomoć komunističkoj zemlji, a u Jugoslaviji su neki poprijeko ili s nerazumijevanjem gledali na poboljšanje odnosa s »vodećom kapitalističkom zemljom svijeta«. Uspostavljanje novih odnosa teklo je s obostranim opterećenjima, pa i sumnjama koje su se, s vremena na vrijeme, javljale i zbog pokušaja nekih američkih krugova da ucijene jugoslavensku vladu.

Ali Jugoslavija je uspostavila dobre i međusobno korisne odnose sa SAD i pri tome ne samo sačuvala nezavisnu poziciju, već vrlo često oštro kritizirala američku politiku kad je smatrala da ona nije u duhu Povelje UN.

Istodobno s normalizacijom odnosa sa SAD, uspostavljeni su dobri odnosi i s Velikom Britanijom, koju je Tito posjetio 16. ožujka 1953. godine, a kasnije i s Francuskom.

Sa zapadnim svijetom, ponavljamo, odnosi su normalizirani bez kompromisa, i Jugoslavija je ostala potpuno nezavisna.

Usporedo s razvojem koncepcije i prakse socijalističkog samoupravljanja u Jugoslaviji, Tito je neprestano razvijao i dopunjavao svoj pogled na razvoj suvremenog svijeta. Taj se pogled rađao pod splotom mnogobrojnih okolnosti i utjecaja: u borbi protiv klasičnog imperijalizma i neokolonijalizma, u borbi protiv staljinističkog dogmatizma, ultraljevičarskog avanturizma o neizbježnosti novog svjetskog rata; Tito je naročito uzimao u obzir značenje epohalne svjetske anticolonijalne revolucije koju provode stotine i stotine milijuna ljudi tzv. trećeg svijeta.

Nasuprot staljinističkoj tezi o svijetu socijalizma i svijetu kapitalizma, koji su se organizirali kao vojno-politički i ekonomski blokovi vodeći međusobno hladni rat, uz neprekidnu opasnost od izbijanja trećeg svjetskog rata, Tito je još u vrijeme najžešćeg sukoba sa staljinizmom (1948—1953) izgradio nov pogled o socijalizmu kao svjetskom procesu prisutnom manje-više u svim suvremenim zemljama, ali u vrlo različitim oblicima i stupnjevima razvoja.

U dramatičnoj borbi od 1948. do 1953. godine Tito je spasio zemlju od hegemonističkog nasrtaja s Istoka i od pokušaja podrivanja njezine nezavisnosti sa Zapada. U trenutku kad je taj dramatični konflikt bio na vrhuncu Tito je, u povodu nove 1950. godine, rekao narodima Jugoslavije: »Vlada FNRJ odlučno je pošla putem vođenja svoje samostalne spoljne politike, koja se zasniva na strogoj principijelnosti u svim međunarodnim pitanjima, koja se zasniva na svestranoj saradnji za očuvanje mira u svijetu, za poštovanje nezavisnosti i suverenosti malih naroda.«

Uskoro nakon Staljinove smrti, 5. ožujka 1953. godine, veći dio novog sovjetskog rukovodstva odlučio je da u mnogim aspektima mijenja Staljinovu politiku, koja je Sovjetski Savez dovela u tešku društvenu situaciju. U duhu takve politike, sovjetski vrhovi odlučili su da normaliziraju odnose i s Jugoslavijom. Sovjetska inicijativa ponovno je, ali sada nakon zaista gorkih iskustava, otvorila pitanje na kojim principima i kako u praksi graditi odnose među socijalističkim zemljama.

Dvadeset i šestoga svibnja 1955. godine u Beograd je stigla sovjetska državno-partijska delegacija, s prvim sekretarom CK KPSS Hruščovom na čelu, da normalizira odnose s Jugoslavijom. U pozdravnom govoru na aerodromu Hruščov je, u ime sovjetske vlade i KPSS, uz ostalo, izjavio: »Temeljito smo proučili materijale na kojima se zasnivaju optužbe protiv rukovodilaca Jugoslavije. Činjenice govore da su te materijale isfabricirali neprijatelji naroda... koji su se uvukli u redove naše partije...«

Dolaskom sovjetske delegacije u Jugoslaviju završena je jedna od najtežih i najdramatičnijih bitaka jugoslavenskih komunista, premda će se nastaviti neslaganje i povremeni sukobi s KPSS i partijama istomišljenika.

Međutim, u procesu uspostavljanja dobrih odnosa sa zapadnim zemljama, Josip Broz Tito je, čak u fazi izravne prijetnje Staljinove vlade agresijom i primanja vojne pomoći od Zapada, počeo stvarati ideje o nadvladavanju blokova kao jedinoj soluciji još u to doba.

Kad je hladni rat 1954/1955. počeo jenjavati, kad je Jugoslavija razbila blokadu i političku izolaciju, normalizirala odnose s Istokom, sa Zapadom, sa susjednim zemljama (osim Albanije), ne bi se moglo očekivati da će Tito upravo tada još više intenzivirati svoju veliku inicijativu u svijetu. Goleim 30-godišnjim iskustvom u revolucionarnom radu, 20-godišnjim iskustvom na čelu revolucionarnog pokreta kao vođa revolucije i 10-godišnjim iskustvom kao šef države Josip Broz Tito nije se dao impresionirati povoljnim međunarodnim položajem Jugoslavije sredinom 50-ih godina. Za razliku od mnogih komunističkih partija, u izvanblokovskim zemljama, u narodima Afrike, Azije i Latinske Amerike i njihovim pokre-

tima za oslobođenje Savez komunista Jugoslavije nije gledao »saveznike i rezervu socijalizma«, već pokrete koji izvode najveću revoluciju u povijesti čovječanstva, revoluciju koja stavlja na dnevni red historije stvaranje novoga svjetskog poretka.

Nakon gorkog iskustva u odnosima s KPSS i ostalim partijama socijalističkog lagersa, nije se otvorio problem vanjske politike u užem smislu, već problem s kojim revolucionarnim snagama u svijetu SKJ treba da se povezuje na međunarodnom planu, a tek onda kakva treba da bude državna vanjska politika. Otvorilo se pitanje: može li Jugoslavija izaći na nivo i horizont svjetskih tokova društvenog razvitka i treba li i može li SKJ izaći iz uskih okvira sektaštva međunarodnog komunističkog pokreta.

U doba sukoba s Informbiroom, u jeku hladnog rata, kad je Jugoslavija mogla očekivati i oružanu intervenciju s Istoka, u jednom je trenutku bio ostvaren neki oblik savezništva sa zapadnim blokom (Balkanski pakt, 1954. godine). Istodobno je KPJ uspostavila političke kontakte sa socijaldemokratskim strankama Zapada. Ali ta je orijentacija i praktična politika nastala iz nužde i bila je obostrano motivirana interesima u tom historijskom trenutku. Komunističkom pokretu Jugoslavije morala se ona činiti neprirnodnom zbog vrlo velikih ideoloških razlika, a povijesno je iskustvo s nekim zemljama Zapada stvorilo veliku sumnjičavost (podrška kontrarevoluciji u narodnooslobodilačkom ratu i poslije oslobođenja, držanje zapadnih zemalja u krizi zbog Trsta od 1945. do 1954. godine, itd.).

Očito, dakle, Jugoslaviji nije odgovaralo nikakvo vezivanje ni za Istok ni za Zapad. Trebalo je izaći iz okvira tih dilema i zasnovati dugoročnu stratešku orijentaciju vanjske politike kao sredstva revolucionarne strategije.

Takav je pristup implicirao svestrano istraživanje tendencija dugoročnog razvitka suvremenog svijeta. Kako se na ta i druga relevantna pitanja davao odgovor, to bi trebalo biti predmet posebnih naučnih istraživanja. Očito je, međutim, da je na rješenje te dileme utjecala ne samo hladna analiza nego i revolucionarna svijest.

U tom duhu Jugoslavija je još od 1950. godine stalno davala inicijativu za interesno grupiranje zemljama u UN i drugim međunarodnim organizacijama, a sredinom pedesetih godina Josip Broz Tito polazi u niz zemalja, i to je bio početak stvaranja svjetskog pokreta nesvrstavanja.

Na svom putu u Aziju 1954. godine Tito je izložio platformu budućeg pokreta. U govoru u Bandungu rekao je:

»Šta za nas znači princip koegzistencije? Mislim da nije potrebno da pred ovim forumom objašnjavam šta taj princip za nas ne znači — on ne znači nikakav neutralizam, pošto danas neutralizam ne bi u suštini mogao značiti ništa drugo do bjekstvo sa poprišta bitke za mir, dok koegzistencija, kako je mi shvatamo, znači najaktivniju borbu za mir i međunarodnu saradnju.

Politika koegzistencije znači aktivno zalaganje da se svi međunarodni problemi, pa i oni najsofženiji i najzaoštreniji, oni koji predstavljaju glavni izvor međunarodne zategnutosti, rješavaju mirnim putem, putem prego-

vora. Ona znači i više od toga. Ona zahtijeva aktivnu međunarodnu saradnju na otklanjanju uzroka te zategnutosti. Ona priznaje činjenicu da u svijetu postoje različite ideologije. Ona ne dopušta da te razlike postanu uzrok međunarodnih razmirica. Ona polazi od toga da je društveno i političko uređenje jedne države rezultat njenog unutrašnjeg razvoja i da, s obzirom na različite uslove u kojima su se države razvijale, moraju postojati i razlike u društvenom i političkom uređenju koje su odraz toga razvoja. Poštovanje prava svake države na slobodan i nezavisan unutrašnji razvoj, sadržano u politici koegzistencije, nije ustvari ništa drugo do prihvatanje činjenice da u današnjem svijetu te i takve razlike postoje, da su one neizbježne i da se one ne mogu ukloniti niti je to potrebno za međunarodnu saradnju. Ona se, prema tome, zasniva na poštovanju suverenosti i nezavisnosti i zabranjuje miješanje u unutrašnje stvari drugih država, jer to predstavlja narušavanje njihove suverenosti i negiranje njihovog prava na samostalan unutrašnji razvitak. Ona zahtijeva ravnopravnost u međunarodnim odnosima, jer samo ravnopravni članovi jedne zajednice mogu u toku dužeg perioda koegzistirati, mirno i aktivno.

Principi na kojima se zasniva politika koegzistencije jednostavni su. Tim principima rukovodila se i vaša i naša spoljna politika još mnogo ranije nego što je sam taj izraz ušao u modu. Oni su uklesani i u Povelju Ujedinjenih nacija, kojoj je naša zemlja, a i vaša, duboko privržena. I ovaj naš put i svi naši stavovi prema međunarodnim problemima rukovodeni su principom koegzistencije. I naši odnosi sa zapadnim silama, i normalizacija odnosa sa državama Istočne Evrope, i odbijanje da se priključimo bilo kome vojnom ili ideološkom bloku, i naši naponi da doprinesemo jačanju Ujedinjenih nacija i njihovom sve većem i pozitivnijem djelovanju na međunarodna zbivanja — sve je to inspirisano našim dubokim vjerovanjem u mogućnost i neophodnost koegzistencije država sa različitim sistemima. Danas za koegzistenciju ne postoji alternativa, jer se uzajamno istrebljenje svakako ne može smatrati alternativom.¹⁷

A u indijskom parlamentu:

»Nasuprot blokovima i ideološkoj podjeli u svijetu, a da bi se čovječanstvo spasilo od najveće katastrofe u historiji, mi vidimo realnu mogućnost u koegzistenciji između naroda i država s različitim sistemima. Pri tom ne mislim na neku pasivnu koegzistenciju, već na aktivnu saradnju i na mirno sporazumijevanje u rješavanju raznih problema i uklanjanju svih elemenata koji mogu smetati svestranoj saradnji malih i velikih država.«¹⁸

Na sastanku trojice — Tito-Nehru-Naser — 18. i 19. srpnja 1956. godine dogovoreni su principi na kojima su započele akcije okupljanja nezavisnih izvanblokovskih zemalja. Potkraj 1958. i početkom 1959. godine Tito je posjetio, na dvomjesečnom putovanju, osam zemalja Azije i Afrike (Indoneziju, Burmu, Indiju, Cejlon (Sri Lanku), Etiopiju, Sudan, Egipat i Siriju). I, napokon, sve te akcije dovele su i do formalnog osnivanja pokreta ne-

17

J. B. Tito, *Govori i članci*, X, »Naprijed«, Zagreb, 1959, str. 66—67.

18

J. B. Tito, *Govori i članci*, X, »Naprijed«, Zagreb, 1959, str. 28, 29.

svrstanih na Beogradskoj konferenciji od 1. do 6. rujna 1961. godine, gdje se okupilo 25 zemalja i tri zemlje promatrači.

Pokret nesvrstanih bio je formiran, i u njemu će se svrstati najveći broj zemalja, naroda i oslobodilačkih pokreta današnjeg svijeta. Već danas čitavo čovječanstvo Tita smatra osnivačem toga svjetskog pokreta.

Možda je u ideji o pokretu nesvrstavanja Tito izrazio svoju najveću dalekovidnost u tom smislu što je u svojim ostalim velikim odlukama imao neku alternativu, dok u ovom slučaju nje nema. Jer pokret još ne postoji, njega se ne može vidjeti kao alternativu, njega tek treba stvarati, i samo dalekovidan čovjek vidi negdje u dubinama »novu krticu historije« u vrijeme kada tu mogućnost drugi ili uopće ne vide ili ideju doživljavaju kao iluziju, punu zanesenjaštva, ili čak kao nerazuman potez.

Dajući dvadeset pet godina svoga najzrelijeg doba pokretu nesvrstavanja, Tito ne samo što nije zanemarivao svoju ulogu u međunarodnom radničkom i komunističkom pokretu već se strastveno zalagao da i on ojača, ali na novim principima, a u skladu s novom epohom u razvoju ljudskog društva. U tom smislu krug je zatvoren sa dva velika dokumenta — beogradskom deklaracijom iz 1955. godine (kojom su utvrđeni međusobni odnosi nezavisnih socijalističkih država) i Završnim dokumentom Berlinske konferencije komunističkih i radničkih partija 1975. godine, koja je ista načela uvela u međupartijske odnose. Između ta dva dokumenta nalazi se dvadeset godina prije započete borbe SKJ za prevladavanje monocentrizma i monolitizma, koji su odgovarali periodu Treće internacionale i vremenu »kapitalističkog okruženja«, te za ostvarenje principa internacionalističke solidarnosti, nezavisnosti, samostalnosti i odgovornosti samo svojoj radničkoj klasi i svome narodu.

Vratimo se sada ponovno Titovoj strategiji unutrašnjeg razvoja u Jugoslaviji.

VII

Društvenim promjenama izvršenim u razdoblju od 1949. do 1955. — uvedeno radničko samoupravljanje u tvornicama, društveno samoupravljanje u tzv. društvenim djelatnostima, vijeća proizvođača u skupštinama, napuštanje administrativnog planiranja, uspostavljanje sistema društvenog planiranja na tlu tržišno-planskog privređivanja, nova pozicija i uloga političke organizacije proletarijata itd., itd. — formirao se sistem novih društvenih odnosa koji se u cjelini usmjerio u pravcu razvoja samoupravnog socijalizma. Poslije svih tih promjena Tito je ocijenio da je nužan jedan period mirnijeg i manje napornog razvoja, bez zatrčavanja u nepromišljene inovacije sistema.

Tito je tada rekao da je svim navedenim promjenama dobivena »... najvažnija politička pobjeda nad snagama i tendencijama državnog kapitalizma i birokratizma... historijski korak koji smo u ovom periodu učinili leži u tome što smo ne samo svladali te snage i tendencije već smo ostva-

rili i osnove za onaj stalni i dosljedni proces oslobođenja ljudskog društva od administrativne ukalupljenosti, etatiističke krutosti i birokratske samovolje« itd., ali i »...da su se sve promjene... povezale u jedan, u osnovi postavljen i dovršen društveni i politički sistem koji će se... »usavršavati i upotpunjavati, a u nekim svojim manje ili više važnim točkama djelomično i mijenjati...«¹⁹

Nakon punih deset godina teških napora ratne i prvih poratnih generacija u obnovi zemlje i njenoj industrijalizaciji, Tito je u jesen 1955. godine pokrenuo inicijativu za promjene ekonomske politike u smislu postepenog prelaza sa tzv. politike ključne kapitalne izgradnje na razvijanje prerađivačke industrije i poljoprivrede, na postepeno podizanje životnog standarda, posebno radnika i gradskog radnog stanovništva. To je značilo i napuštanje dogmatskog aksioma da u ekonomskom razvoju socijalizma maltene uvijek mora dominirati bazna industrija. Zahvaljujući novom kursu u ekonomskoj politici, koju su radni ljudi prihvatili, razvit će se masovna inicijativa tisuća poduzeća, zatim komuna i drugih faktora u izgradnji različitih i brojnih kapaciteta, postići će se stopa rasta najveća u svijetu (paralelno s Japanom), proširit će se kupovna moć stanovništva i ostvariti stalan porast društvenog standarda.

U toku idućih sedam-osam godina velikih uspjeha u privrednom i društvenom razvoju nije bilo krupnijih društvenih promjena u privrednom i političkom sistemu, ali je Program SKJ donesen 1958. i Ustav SFRJ izglasan 1963. godine tražio promjene.

U povodu prve obustave rada u novoj Jugoslaviji, u Trbovlju i Hrastniku početkom 1958. godine, Tito se detaljnije upoznao s birokratskim ponašanjem nekih rukovodećih ljudi u raznim sredinama u Jugoslaviji i veoma oštro reagirao. Tito je o tim pojavama govorio 29. studenoga 1959. i, uz ostalo, rekao:

»...Pitanje samovolje, kao što sam već rekao, veoma je ozbiljno pitanje. Ljudi često podivljaju, i to komunisti, pa se osjećaju, tamo gdje su, apsolutnim gospodarima, kao da nitko ne može ni u čemu da ih spriječi. Zbog čega to? Zbog toga što postoji i liberalan odnos prema tim stvarima.«²⁰

Krajem 50-ih i početkom 60-ih godina u društvenom životu jače su se izrazile neke negativne pojave. Na valovima ubrzanog privrednog razvoja množile su se lokalističke i partikularističke tendencije u privrednom, a zatim i u političkom životu, a i njima suprotne birokratsko-centralističke tendencije, uz pokušaje afirmacije »integralnog jugoslavenstva« i zagovaranja »jugoslavenske nacije«.

Budući da negativne pojave nisu jenjavale, a uz to su se pojavila i neslaganja među rukovodećim ljudima SKJ i SFRJ, Tito je početkom 1962. godine poduzeo akciju da se povede politička borba protiv negativnih po-

19
J. B. Tito, *Govori i članci*, IX, »Naprijed«, Zagreb, 1959, str. 37—52.

20
J. B. Tito, *Govori i članci*, XV, »Naprijed«, Zagreb, 1962, str. 71 (iz završne riječi na 2. plenumu CK SKJ, 19. 11. 1959)

java i da se, u svestranoj diskusiji u krugu najodgovornijih rukovodilaca, očuva i učvrsti jedinstvo misli i akcije. Neposredno poslije toga Tito je u čuvenom govoru u Splitu pozvao radne ljude u borbu protiv birokratizma, lokalizma, partikularizma, samovolje, bogaćenja na račun društvene zajednice, itd.

Ali Tito je bio svjestan da se deformacije u društvenom razvoju ne mogu iskorijeniti kampanjom, premda je nastojao da se i tim putem pomogne uklanjanju nedostataka. Istodobno s tim naporima, Tito je gradio platformu za dugoročniji društveni razvoj. Zalagao se za ostvarivanje jedinstva misli i akcije u SKJ, osobito u centralnom rukovodstvu, ali na platformi društvenih promjena koja će osigurati brži razvoj samoupravljanja i što ravnopravnijih međunarodnih odnosa, upravo to treba da osigura veću integraciju i jedinstvo Jugoslavije.

Primajući od Edvarda Kardelja pismo CK SKJ u povodu 70. rođendana, 24. svibnja 1962. Tito kaže da je: »Kvasac svih naših pobjeda... jedinstvo komunista Jugoslavije... koje se prenijelo i na naš narod...« i »... ako to jedinstvo bude monolitno, kao što je bilo do sada, ne treba ni ubuduće da se bojimo nikakvih teškoća ni bura«.

Sa što većim jedinstvom SKJ ići u nove društvene promjene — to je bila Titova deviza.

Dva dana nakon tih riječi, 26. svibnja 1962. godine, Josip Broz Tito u razgovoru s delegacijom Visoke škole političkih nauka iz Beograda izlaže prve elemente za novu platformu društvenih promjena. »Danas nije moguće ići samo jednom ili ranije određenom linijom, već se moraju uzimati u obzir i nove pojave i sve to dovoditi u sklad«, rekao je Tito. I on upravo polazi od negativnih pojava koje rađa postojeći sistem, zalažući se za promjene u njemu.

U spomenutom razgovoru Tito upozorava na širenje pojave gradnje tzv. političkih tvornica, što usporava privredni razvoj zemlje i muti međunarodne odnose.

Da bi spriječio opasno širenje te pojave, Tito kaže: »U budućem poslovanju, da bi se sredstva mogla najbolje koristiti i davati najbrže rezultate, što se u centru može u detalje znati, mislim da je bolje da se manje sredstava vraća u centar, a da više sredstava, naročito amortizacionih, ostaje dolje... Potrebno je, i u tom pogledu, proširiti nadležnost i odgovornosti republika, tako da one više vode računa o tome da se sredstva koriste strogo prema namjeni, jer je dosadašnji način poslovanja često izazivao negodovanje republika, stvarao razne probleme i nepovoljno djelovao na privredna kretanja.«

U vremenu o kojem govorimo, tj. početkom 60-ih godina, Tito se suočio s pojavom nevjerice nekih istaknutih rukovodilaca u radničko samoupravljanje — i odlučio da se tome energično suprotstavi.

U završnoj riječi na IV Plenumu CK SKJ, u srpnju 1962, generalni sekretar SKJ J. B. Tito dao je, mogli bismo reći, program društvenih promjena. Najprije ocjenjuje »da se u referatima prilično uopšteno govori baš

na onim mjestima gdje bi bilo najvažnije da se konkretno kaže što sada moramo da učinimo...«, zatim »...u referatima ne nalazim odgovor na pitanje kako da izađemo iz sadašnjih teškoća, odnosno kako treba ubuduće da se razvija naša, jugoslavenska ekonomika«, a da je »...očekivao da će ovaj plenum značiti prekretnicu u našoj ekonomskoj politici«.

Izlažući u završnoj riječi na plenumu svoje misli o budućem društvenom razvoju, Tito na početku kaže da »nema ni govora« ... »da se vraćamo na stare pozicije centralizma ... na ... dogmatske metode«, već da »za polaznu tačku treba da uzmemo decentralizaciju ...« Tito se, međutim, obara na »nepravilno shvatanje decentralizacije«, koje vodi razbijanju cjeline jugoslavenske ekonomike, i zalaže se za »udruživanje i kooperaciju u opštejugoslavenskim okvirima«, što će se postići ako nosioci ekonomske integracije budu proizvođači, a ne politički faktori. On kaže: »... Tko treba da bude nosilac ekonomske integracije — politički organi ili proizvođači? Kada smo donijeli Zakon o radničkom i društvenom samoupravljanju, ja sam u tome vidio kvasac našeg jugoslavenskog društvenog razvitka. Tko će nositi taj razvitak? Razumije se, proizvođači, radnici i kolektivi ... Sa sadašnjom materijalnom bazom ... oni ne mogu da idu na ekonomsku integraciju, jer su naši fondovi još suviše centralizovani ... Mi govorimo da je sve decentralizovano, ali materijalna sredstva nisu, jer njima raspolaže federacija ...

... U referatima niko nije pomenuo gdje treba da budu fondovi, tko treba da raspolaže njima. O republikama i komunama govori se samo uopšteno, dok se preduzeća i ne pominju ...«

Tito traži da se barem dio centraliziranih sredstava ostavi kolektivima, koji su položili ispite upravljanja, što se dokazuje činjenicom da je »... radničko samoupravljanje dovelo do velikog poleta« u proizvodnji.

Tito se dalje zalaže za to da proizvođači treba da drže u rukama proces povezivanja sa svjetskom ekonomijom, zatim poslove izvoza i uopće vanjske trgovine, jer trgovci gledaju »samo na trenutnu zaradu«, a industrijski kolektivi vode »perspektivnu politiku«.

Titove ideje u završnoj riječi na IV Plenumu dane su u vrijeme većih neslaganja, pa i otpora promjenama, osobito u saveznoj administraciji, a iza nje su stajali i neki istaknuti rukovodioci. Vjerojatno je zbog toga Tito izrekao u završnoj riječi i ovu rečenicu:

»Neki drugovi se možda ne slažu sa ovim mišljenjem (tj. s Titovim idejama — D. B.) i zato ja ne inzistiram da ono danas bude ovdje usvojeno, ali smatram da je to jedini put kojim moramo ići ako hoćemo da omogućimo pravilan razvoj samoupravljanja.«

Kao što je već rečeno, početkom 60-ih godina u SKJ su se sve više razvijale rasprave o ključnim pitanjima daljeg društvenog razvoja. Razlike u idejnim, političkim stavovima povećavale su se i prodirale u samo rukovodstvo SKJ, prijeteci da oslabe pa čak i da potkopaju naslijeđeno jedinstvo u SKJ. U raspravama su obnovljeni gotovo svi glavni problemi iz vremena uvođenja samoupravljanja: problem tipa robne proizvodnje u socijalizmu, problem sistema proširene reprodukcije, problem države. Uz te

sфере, otvorio se i problem daljeg razvoja međunacionalnih odnosa, prvi put u poslijeratnom razvoju Jugoslavije. Za jedan je dio partijskih kadrova dalje razvijanje robne proizvodnje bilo *conditio sine qua non* razvoja socijalizma, dok je za drugi dio bio put u nezvjesnost, obnovu elemenata građanskog društva, pa i anarhije u privredi. Jedni su bili za prenošenje društvene akumulacije i proširene reprodukcije s države na radne kolektive, a drugi su smatrali da će radnici, po logici »slobodne volje«, pojesti nacionalnu akumulaciju ako se ona oduzme državi i preda radnicima. Problem odumiranja države pojavio se u novom svjetlu. Radilo se o tendenciji jačanja saveznog državnog centralizma, na koju je trebalo dati odgovor, što se moglo učiniti i s klasne i s nacionalne pozicije, a obje su imale svoje protagoniste. Svi ovi i drugi problemi vodili su podjeli na snage za zadržavanje statusa quo i na snage za dalje revolucionarne promjene društvenih odnosa. Na pomolu je bila birokratsko-centralistička frakcija u SKJ.

Tito je, kao i u prijašnjim etapama, odlučio da cjelokupnu problematiku daljeg revolucionarnog razvitka društva rješava s klasne pozicije: u citiranoj tezi da radnici, a ne politički faktor, treba da raspoložu akumulacijom sadržan je bio čitav program društvenih reformi za koje se Tito zalagao sredinom 1962. godine. On je podržao i pokret stvaranja ekonomskih jedinica, preteča OOUR-a, kao oblik neposrednog radničkog upravljanja. Na već spomenutoj sjednici CK SKJ, 23. srpnja 1962, Tito je rekao:

»... Nije tačno da radnici nemaju svijesti koja je potrebna na današnjem nivou razvitka, da nemaju te svijesti za zajednicu kao cjelinu. Imaju je. Ako su negdje u preduzeću i bile neke lokalističke pojave, to su pojedinačni slučajevi koji nas ne smiju dekuražirati i dovesti do toga da sada sumnjamo u radničko samoupravljanje. Potrebno je promijeniti izvjesne instrumente. Mi se već dvije-tri godine natežemo oko toga da li je novi sistem nagrađivanja prema učinku pravilan ili nije, da li je pravilan sistem unutrašnje organizacije po proizvodnoj ekonomskoj jedinici. Mislim da bi tu trebalo smjelije ići. Krivica za to ne nalazi se dolje, već gore, kod nas, na našim privrednim organima, zato što se nije prešlo konkretno odmah na to da se taj sistem sprovede svuda gdje je moguće. Razumije se da se to ne može stoprocentno sprovesti, iako je to bilo moguće za većinu naših preduzeća.«²¹

U referatu na VIII kongresu SKJ, 1964. godine, Tito je cjelokupan budući društveni razvoj zasnivao na *preuzimanju cjelokupne akumulacije u ruke proizvođača i to smatrao univerzalnim principom konstitucije socijalističkog društva*. Da se u tome nije kolebao, pokazuju ovi dijelovi njegova referata:

»... Inkompatibilno je sa daljim uspješnim procesom proizvodnje ovakvo miješanje političkih faktora društveno-političkih zajednica u društvenu proizvodnju kakvo imamo danas, a naročito zahvat gotovo svih sredstava iz preduzeća i njihovo dijeljenje zatim prema svom nahođenju. Ili,

21
Četvrti plenum Centralnog komiteta
Saveza komunista Jugoslavije, »Komunist«,
Beograd, 1962, str. 205 i 206.

što je još gore, korišćenje tih sredstava u razne neproduktivne svrhe, ili za nerentabilne i neaktuelne investicije. Dalji razvoj proširene reprodukcije moći će da bude uspješan samo u tom slučaju ako radni kolektivi budu raspolagali potrebnim materijalnim sredstvima, na koja i prema Ustavu imaju pravo.

Ja mislim da veoma griješe oni drugovi koji smatraju da se problem akumulacije tiče samo političkih faktora i koji uporno žele da zadrže dosadašnji sistem — sistem centralističke akumulacije. Ti drugovi osporavaju pravo radnim kolektivima da i oni učestvuju u odlučivanju o raspodjeli i upotrebi akumuliranih sredstava. To i jeste, u prvom redu, njihovo pravo...«

Tito dalje tumači zašto će radnici bolje upravljati privredom od političkih foruma i države, i kaže:

»Mi smo već odavno proklamovali načelo da neposredni proizvođači treba da budu glavni nosioci proširene reprodukcije, jer su dosadašnja praksa i rezultati rada radničkog i društvenog samoupravljanja ubjedljivo potvrdili društveno-politički i ekonomski značaj odlučivanja neposrednih proizvođača u okviru njihovih organizacija. To proizlazi iz neposrednog realnog, materijalnog i društvenog interesa svakog člana kolektiva da uvijek nalazi najbolja i najracionalnija rješenja za probleme proizvodnje i planiranja, investiranja i produktivnosti rada u svome poduzeću, u cilju stalnog povećanja dohotka i fondova radne organizacije, pa time i svojih ličnih dohodaka.

Takav neposredan materijalni interes za što racionalnijim upravljanjem — uključujući i potrebu podjele rada, specijalizaciju proizvodnje, kooperaciju i druge vidove udruživanja i integracije — nikada se ne može razviti kod političkih faktora izvan ili iznad proizvodnje, bez obzira na njihovu svijest, volju, znanje i sposobnost. S druge strane, takav položaj neposrednog proizvođača najbolja je osnova za vezivanje proizvodnje sa dostignućima savremene nauke i tehnologije.«

U istom referatu Tito ističe da »... pojedini politički faktori... tome daju otpor...«²²

Tito je u vrijeme o kojem govorimo osjetio potrebu da, gotovo petnaest godina nakon pobjede oružane faze revolucije, ponovno definira politiku SKJ o daljem razvoju međunacionalnih odnosa, da u tim odnosima, u skladu s duhom novog vremena, otvori nove perspektive. Dugoročnu platformu unapređivanja međunacionalnih odnosa izložio je u svom referatu na VIII kongresu SKJ, u prosincu 1964. godine:

»Ja smatram da VIII kongres mora posvetiti punu pažnju međunacionalnim odnosima, ali ne zbog toga što nacionalno pitanje kod nas predstavlja problem... Sada se radi o daljem razvoju međunacionalnih odnosa...«

J. B. Tito konstatira da je u KPJ od III partijske konferencije, u prosincu 1924. godine »... pobijedilo marksističko-lenjinističko shvatanje da

ovo pitanje (nacionalno — D. B.) treba riješiti na principu ravnopravnosti svih naroda, na dobrovoljnom udruživanju, sa pravom otcjepljenja.«

Tito ističe da je KPJ riješila nacionalno pitanje i da je to stvorilo »povjerenje svih naših naroda u našu Partiju«, te da zbog toga »mi komunisti uvijek i s pravom možemo biti ponosni...«. Međutim, Tito uočava da prijeti mogućnost, pa i opasnost, da se politika SKJ o međunacionalnim odnosima iskrivi i upozorava da ima onih »...koji smatraju da su u našem socijalističkom društvenom razvoju nacionalnosti već preživjele i da treba da odumiru... što pomalo liči na asimilaciju i birokratsku centralizaciju, na unitarizam i dogmatizam... ukoliko se takvi pojedinci nalaze u Savezu komunista... njima nema mjesta u našem Savezu, jer su štetni«.

Tito, dalje, smatra da postojeća birokratska centralizacija raspodjele potiče istovremeno i unitarističko ignoriranje republika, i nacionalizam, i separatizam, pa zahtijeva da se radikalnije sužava prostor administrativno-birokratskog upravljanja.

Dalje traži da se u potpunosti poštuju sva prava »etničkih nacionalnih grupa, da one budu most, a ne granice, i zid Jugoslavije sa susjednim zemljama«. Zaključujući dio referata o međunacionalnim odnosima Tito upozorava »...ako ne želimo da nam se jave ozbiljne teškoće na našem putu, mi moramo otvorenim očima da gledamo na još uvijek postojeće probleme nacionalnih odnosa. Moramo u prvom redu shvatiti da u našim današnjim uslovima birokratsko-centralistički i birokratsko-partikularistički nacionalizam nije ništa manje opasan i kontrarevolucionaran od klasičnog buržoaskog nacionalizma«.

U referatu na VIII kongresu SKJ Josip Broz Tito napominje:

»Nacionalističke deformacije pojavljuju se i zbog etatiističko-birokratskih tendencija koje sputavaju procese međunacionalne integracije. One dovode, na jednoj strani, do birokratsko-centralističkih tendencija, do unitarističkog ignorisanja društveno-ekonomske funkcije republika i autonomnih pokrajina, a na drugoj strani do tendencija zatvaranja u 'svoje granice'. Obje tendencije su u suštini nacionalističke i podjednako štetne za normalni proces ekonomske i društvene integracije.«²³

Svojom političkom inicijativom sredinom šezdesetih godina Tito je pokrenuo ekonomsku reformu — kojoj je cilj bio prenošenje sredstava za proširenu reprodukciju s državnih organa na radne kolektive u privredi — a najavio je i reformu jugoslavenske federacije.

Na samom startu privredne reforme Tito je imao kritičkih opaski. Reformu je podržao ali je, petnaestak dana poslije prvih mjera privredne reforme, 8. kolovoza 1965. godine rekao:

»Po mom mišljenju, mi smo nedovoljno spremni prišli privrednoj reformi, koja ima krupan, tako rečj revolucionaran značaj.«²⁴ Pokazalo se da je imao pravo!

23
J. B. Tito, *Govori i članci*, XX, »Naprijed«, Zagreb, 1970, str. 355

24
J. B. Tito, *Govori i članci*, XX, »Naprijed«, Zagreb, 1970, str. 355.

Tito je, valjda, prvi u Jugoslaviji već na početku privredne reforme upozorio na opasnost od izrastanja banaka u otuđene centre finansijske moći. Već 24. prosinca 1965. godine predstavnicima Savezne privredne komore on kaže:

»Kada govorimo o bankarskom sistemu, mislim da bi trebalo da banke imaju čisto poslovni karakter, one ne smiju biti neke institucije za sebe, već preduzeća u kojima glavnu riječ imaju proizvođači, koji su tu uložili kapital, čija sredstva banka koristi. Dakle, privredne organizacije bi bile, ako hoćete, akcioneri poslovnih banaka koji ne samo da bi dobijali kamate na uložena sredstva nego bi i učestvovali u podjeli dobiti na kraju godišnjeg bilansa.«²⁵

Na oba ključna pravca društvenog razvoja — prijenosa sredstava akumulacije u ruke radnika i inovacija federalizma — ostvarivali su se mali rezultati, uglavnom zato što rukovodstvo SKJ nije bilo jedinstveno. U njemu se počela javljati jedna frakcija, koja je djelovala antisamoupravnim metodama.

Još početkom 60-ih, a osobito 1962. godine pojavila su se prva neslaganja o pravicima društvenog razvoja u Jugoslaviji.

Bili su to znaci da prolazi razdoblje monolitnog jedinstva redova KPJ-SKJ koje je trajalo neprekidno od 1937. godine. U proteklom vremenu to se jedinstvo ostvarilo u pripremama za revoluciju, učvrstilo u samoj revoluciji, u obrani i čuvanju njezinih tekovina koje su bile ugrožene snagama kontrarevolucije, a zatim se još jednom učvrstilo u dramatičnoj borbi protiv Kominforma. Ostvareno jedinstvo dobivalo je impulse u razvijanju samoupravnog demokratskog socijalizma u toku prvog desetljeća radničkog samoupravljanja, ali početkom šezdesetih godina javile su se prve pukotine u monolitnom idejnom jedinstvu SKJ, prvi simptomi idejnog razilaženja i znaci vidljive krize centraliziranog sistema upravljanja zemljom.

Istodobno je pojačavan i pritisak radnih kolektiva (poznati pokret stvaranja tzv. ekonomskih jedinica kao oblika neposrednog radničkog samoupravljanja) za razvoj samoupravljanja.

Razilaženja u centralnim rukovodstvima bila su, prije svega, izraz izmijenjene strukture grupnih, regionalnih, nacionalnih i drugih interesa, ali i posljedica niza drugih uzroka, kao što su stvarne teškoće, iskrene dileme u rješavanju krupnih problema daljeg društvenog razvitka, razumljivo strahovanje od promjena itd.

Teško je danas bez dokumentacije argumentirano istražiti i fiksirati suprotstavljene snage, njihove odnose i ciljeve. Ipak, jasno je da je dio društveno-političkih snaga, dio rukovodstva SKJ vidio u procesu decentralizacije, demokratizacije, a osobito u »restauraciji« slobodnije tržišne privrede i stvaranju više centara odlučivanja put u anarhiju i zbrku te gubitak ostvarenih i budućih pozicija i interesa. Inicijative pojedinaca, društvenih grupa, poduzeća, komuna, bujanje različitih pravaca u kulturi i

umjetnosti i slične pojave smatrane su dokazima da društveni razvitak kreće prema anarhiji. Istina, umnožile su se pojave komercijalizacije, šunda, lokalizma, neloyalne konkurencije i špekulacije, počeo je prodor građanskih sadržaja društvene svijesti, ali se, s druge strane, isticalo da su to neizbježne posljedice otvaranja društva i široke inicijative koja je dala velike rezultate.

Nasuprot tome, drugi dio društveno-političkih snaga, dio rukovodstva SKJ smatrao je da se Program SKJ i samoupravljanje vrlo sporo ostvaruju, da još prevladava birokratizam i etatizam, da je etatistički privredni sistem preživio, da treba smjelije oslobađati djelovanje zakona robne privrede, više osamostaljavati organe samoupravljanja i društvene organizacije.

Istodobno su se počeli javljati i oni koji su negirali historijsku potrebu daljeg postojanja komunističke organizacije. To su bili pojedinačni vjesnici treće struje na društveno-političkoj sceni Jugoslavije.

Spomenutim idejno-političkim tendencijama ne iscrpljuje se šarenilo različitih shvaćanja i pogleda na osnovna društvena pitanja te etape društvenog razvitka.

Snage koje su davale otpor kursu VIII kongresa bile su utjecajne naročito na dva vitalna područja društvenog života, u centralnim institucijama UDB-e i u Centralnom komitetu SKJ — posebno u organizaciono-političkom sekretarijatu, koji je zapravo upravljao partijskim životom. Osim toga, imali su nemalu moć u uzdizanju i raspoređivanju kadrova na ključne rukovodeće položaje u zemlji. Birokratsko-centralističke snage nastojale su da izoliraju Savez komunista iz svakodnevne političke borbe za nove odnose i da ga, štoviše, konzerviraju na dogmatskim osnovama. Kada su ljudi s terena zahtijevali da se i Savez komunista više angažira u borbi za principe nagrađivanja prema radu, u pokretu radnika za neposredne oblike samoupravljanja itd. — s vrha im je odgovoreno da su to još neraščišćeni pojmovi i da to treba da rade drugi, naročito sindikat, itd..

Sredinom šezdesetih godina bilo je sve više sukoba s državno-centralističkim tendencijama, osobito u organima federacije. Logično je bilo što te snage nisu mogle bez odsudne bitke dopustiti prevagu njima suprotne, tj. demokratske samoupravne orijentacije. S druge strane, društvene snage koje su se borile za deetatizaciju društvenih odnosa i koje su bile dominantne ne samo što nisu mogle dopustiti otpor tome kursu nego ni pasivnost, posebno ljudi na visokim i najvišim društvenim funkcijama. Otvorena konfrontacija je, dakle, bila manje-više neizbježna i izbila je otvoreno 1966. godine, kada su smijenjeni s vlasti neki najviši rukovodioci Službe državne sigurnosti koji su istodobno bili i na visokim državnim i partijskim funkcijama.

Zbog autoriteta, a još više zbog velike društvene moći odgovornih rukovodilaca Službe državne sigurnosti i zbog odnosa političkih snaga u zemlji gotovo nije bilo moguće javno pokrenuti akciju za reformu te službe. Inicijativu je preuzeo osobno Josip Broz Tito. On je 16. lipnja 1966. godine sazvao sjednicu Izvršnog komiteta CK SKJ na kojoj je osnovana komisija sa zadatkom da ispita stanje Službe državne sigurnosti.

Komisija je ocijenila da se iz redova SDS, posebno oko najistaknutijih rukovodilaca te službe, formirala protusamoupravna birokratsko-centralistička grupa koja, imajući značenje funkcije i u Savezu komunista i u državnom rukovodstvu, postaje partijska frakcija i suprotstavlja se privrednoj i društvenoj reformi koja je bila u punom jeku baš u to vrijeme.²⁶

Tito je na plenumu istakao da »... nismo mogli da sprovedemo naše odluke koje smo donosili na plenumima i kongresima, naročito na Osmom kongresu... dolazilo je do nekakve stagnacije... Odluke su bile odlične, narod ih je prigrlio, poradovao se, naši radni ljudi... govorili su: E, konačno ćemo ipak krenuti naprijed. A, ipak, nije išlo...«²⁷

Na svojoj IV sjednici CK SKJ je donio program da se izvrši reforma državne sigurnosti — da se smijene i uklone iz te službe oni koji ne mogu pratiti samoupravno-demokratski razvoj, te da se služba kao takva otvori i stavi pod kontrolu društva — i istovremeno da se izvrši reorganiziranje Saveza komunista kako bi se Savez oslobodio hijerarhijsko-birokratskih ostataka i nasljeđa te postao uzor demokratskih odnosa kao uvjet njegova revolucionarnog djelovanja.

VIII

Krajem šezdesetih godina Jugoslavija je već bila ušla u novo razdoblje svoga društvenog razvoja. Prošlo je već gotovo dvadeset pet godina od rata i oružane revolucije. Broj zaposlenih povećan je devet puta u odnosu prema kraju 1945. godine, točnije sa 461.000 1945. na 3.850.000 u 1970. godini. U privredni, kulturni i politički život ulazile su generacije koje su se rodile u socijalizmu. Razvijena društvena podjela rada stvorila je nove radničke slojeve i tehničku inteligenciju koja prije nije postojala. Započela je smjena doratnih i ratnih generacija. Jugoslavija je od seljačke, siromašne zemlje postala industrijsko-agrarna zemlja.

Novo vrijeme zahtijevalo je nove, modernije oblike i sadržaje društvenog života. Duhovna, idejna i politička orijentacija, koja je nastala u otvorenoj i dramatičnoj borbi sa staljinizmom početkom 50-ih godina, bila je mnogo jača od njoj suprotnih orijentacija i djelovala je kao velika materijalna sila. »Starim« pogledima iz 1950. godine — o odumiranju države, razdvajanju Partije od države, izgradnji društva proizvođača oslobođenih i od klasičnog kapitala i od svemoćne državne sile, oživljavanju robne proizvodnje, itd. — pridružilo se i novo pitanje — razvoj međunacionalnih odnosa, otvoreno na VIII kongresu.

U toku ostvarivanja društvene reforme, a osobito poslije smjenjivanja s vlasti dogmatske i birokratsko-centralističke grupacije, politički život odvijao se pod parolom demokratizacije i destruiranja hijerarhijsko-birokratskih odnosa. U vremenu o kojem govorimo ponovno je uspostavljeno, prošlih godina poremećeno, jedinstvo u SKJ, osobito u rukovodstvima. Točnije rečeno, ojačala je fronta snaga koje su se borile za samoupravljanje.

26
Četvrti plenum CK SKJ, »Komunist«,
Beograd, 1966, str. 15 i 16.

27
Četvrti plenum CK SKJ, »Komunist«,
Beograd, 1966, str. 9.

Ali u fronti boraca za dalji razvoj samoupravnih društvenih odnosa, uz inače opću suglasnost na osnovnom kursu, već su se za par godina pojavile i različite tendencije, koje su najavljujvale nove političke teškoće.

Uz opću suglasnost o potrebi jačanja demokratskog duha u Savezu komunista jedan dio rukovodećih kadrova zastupao je tezu o zastarjelosti organizacijskih principa, smatrajući da treba raspustiti male organizacije i općinsku organizaciju učiniti jedinstvenom cjelinom.

S obzirom na to da je određivanje položaja i uloge Saveza komunista ključno pitanje ne samo razvoja samoupravljanja, političkog sistema i međunacionalnih odnosa već i cjelokupnog društvenog razvoja Jugoslavije, Josip Broz Tito, kao generalni sekretar SKJ, u nizu je nastupa izlagao svoja gledišta o tome.

Uvažavajući svu složenost historijske situacije, stanje društvene svijesti (naročito naslijeđene), prisutnost klasnih protivnika, J. B. Tito je istodobno isticao da Savez komunista treba da se odlučnije oslobađa još neprevladanih metoda komandiranja, ali i upozorava da mora biti idejno-politički i akciono jedinstven i odgovoran za cjelokupan društveni razvoj. Oštro se suprotstavljao idejama i tendencijama koje su željele da od Saveza komunista stvore političku organizaciju socijaldemokratskog tipa, bez čvršćih obaveza za njegove članove. Naročito je oštro kritizirao ideju napuštanja osnovnih organizacija SK u poduzećima, i upravo je na tome tražio učvršćenje i konsolidaciju partijskih organizacija u proizvodnoj bazi društva. Smatrao je da je upravo u procesu demokratizacije nužno jačati idejno-politički utjecaj Saveza komunista, upozoravajući da je liberalizam u Savezu komunista i u društvu jednako opasan kao upravo poraženi dogmatizam i birokratizam na IV plenumu CK SKJ.

Unutar široke suglasnosti o potrebi dalje političke demokratizacije mogla se uočiti jedna struja koja je naglasak davala na demokratizaciju kao takvu, na pluralizam interesa i ideja što bi vodilo političkom pluralizmu — i struja koja je davala naglasak na jačanje i afirmaciju nacionalnog, kao bitnu pretpostavku demokratizacije.

U sferi inovacija u privrednom sistemu, uz opću suglasnost o nužnosti širenja robno-novčanih odnosa i ekonomskog otvaranja prema svijetu, pojavila se vjera u svemoć tržišta, pojavila se anakronistička *laissez faire* ideologija (prepuštanje pune slobode poduzetoj inicijativi). Uz široku suglasnost o deetatizaciji proširene reprodukcije u smislu likvidacije državnih inicijativnih fondova, pojavila se i ostvarila politika jačanja banaka i drugih otuđenih centara društvene moći.

Poslije pada autoritarne birokratsko-centralističke grupacije, društveno-politički život zemlje ušao je u novu fazu. Nastao je nov snažan zamah demokratizacije, koju je pratila konfrontacija i izlazak na otvoreniju političku scenu novih društvenih snaga i tendencija, pa i različitih idejno-političkih orijentacija.

Demokratizacija društvenog života omogućila je sve slobodniji politički život, S vremenom je stvoreno više centara društvene moći. Samostalniji su postali svi društveni činioци — državni i politički organi republika, po-

krajina i komuna, sve samostalnije su postajala rukovodstva društveno-političkih organizacija i svih drugih subjekata.

Politika svestranog otvaranja Jugoslavije prema svijetu počela je sredinom pedesetih godina. Potkraj šezdesetih godina Jugoslavija se smatrala jednom od najotvorenijih zemalja u svijetu.

Slobodan izlazak Jugoslavena u sve zemlje svijeta bio je potpun. Milijuni građana putovali su u strane zemlje, pa se s obzirom na slobodu kretanja građana državna granica praktično nije ni osjećala.

U zemlji se potpuno slobodno prodavala sva svjetska štampa, časopisi i knjige. Jugoslaveni su odlazili na školovanje i specijalizaciju u mnoge zemlje svijeta. Blizu milijun Jugoslavena bilo je na radu u evropskim i izvanevropskim zemljama.

Na prijelazu šezdesetih u sedamdesete godine u Jugoslaviji se odvijao intenzivan proces preobražaja naslijeđene centralističko-administrativne u decentraliziranu samoupravnu društvenu strukturu, i to je glavna značajka toga povijesnog trenutka. Dvadesetogodišnji razvoj ideja i prakse samoupravljanja te politika KPJ-SKJ o nacionalnoj ravnopravnosti napokon su potkopali idejnu i političku osnovu državnog centralizma, koji više nije imao dovoljno ideološke ni političke snage da se dalje održava.

Intenzivirane su rasprave o reformi federacije. Na tom se pitanju sukobila politička orijentacija SKJ na samoupravno jačanje uloge republika i pokrajina s pristašama unitarizma i centralizma, koji su svoju političku legitimnost nastojali iskazati kao borci za čuvanje jedinstva zemlje, prihvajajući sebi ulogu čak i glavnih boraca za radničko-klasne interese.

U političkom životu započeo je sukob između onih koji su zastupali koncepciju da svaki interes mora naći mogućnost svoje artikulacije i pravo na političku borbu te onih koji su smatrali da je to buržoaska orijentacija koja potkopava tekovine i razvoj samoupravnog socijalizma.

Prijašnji način izbora visokih rukovodilaca koji je bio u rukama saveznog centra sve je više napušten. Time je ojačan kurs demokratizacije tzv. kadrovske politike, ali je i potaknuto formiranje neformalnih grupa u borbi za vlast, zatim je nastupilo sve ubrzanije potiskivanje ratnih kadrova i smjena generacija »na vlasti«, razvila se borba različitih orijentacija u društvenom razvoju, itd. Sve je to dinamiziralo politički život koji je sve više stihijski tražio pravo političkog grupiranja.

Političke konfrontacije o kojima je riječ postavile su pred rukovodstvo SKJ dilemu: posegnuti za represivnim mjerama ili nastaviti započeti kurs otvorenog iznošenja problema i u demokratskim raspravama tražiti njihova rješenja. Josip Broz Tito, koji je i sam bio pod pritiskom da arbitra, suprotstavio se tome, ali se borio za jedinstvo SKJ na bazi platforme ostvarivanja historijskih interesa radničke klase te ravnopravnosti i bratstva i jedinstva naroda i narodnosti Jugoslavije. Boreći se istovremeno na dva fronta — i protiv birokratsko-unitarističke i protiv tehnokratske tendencije u njenom nacionalističkom i liberalističkom obliku — Tito je krajem šezdesetih godina gradio platformu daljeg društvenog razvoja.

Ukratko ćemo iznijeti nekoliko Titovih misli iz referata na IX kongresu SKJ, 11. ožujka 1969. godine, koje odražavaju tu platformu.

Unatoč kraćoj fazi usporavanja tempa privrednog razvoja, velikih teškoća u zapošljavanju, J. B. Tito pozitivno ocjenjuje ostvarivanje privredne reforme, jer se u tri do četiri protekle godine pokazalo da su proizvođači, iako u preraspodjeli nacionalnog dohotka nisu dobili onoliko koliko je trebalo (dobili su 62% od vrijednosti ukupnog društvenog proizvoda), uspješno rješavali privredne probleme. »Nikada do sada nije bila tako jasna orijentacija preduzeća da traže rješenje u svojim proizvodnim programima i da se ravnaju prema zahtjevima tržišta. Intenzivnije se ostvaruje integracija u privredi na samoupravnoj osnovi, sve više dolazi do uvođenja nove tehnike i savremene tehnologije, stvaraju se nove velike tehnoko-ekonomске grupacije na bazi interesa samih proizvođača...«²⁸

Nasuprot takvom povjerenju u sposobnost proizvođača da upravljaju društvenim razvojem, Tito u istom referatu kategorički negativno ocjenjuje etatizam ovim riječima:

»... Mi se etatizma odričemo zato što se pokazao nesposobnim da rješava društvene protivrječnosti i probleme efikasnog razvitka i što je neprihvatljiv sa stanovišta razvijanja humanih socijalističkih društvenih odnosa.«²⁹

Istovremeno Tito upozorava da treba čvrsto držati i »drugi front«, front borbe protiv liberalizma i onih koji se »zalažu za povratak na višepartijski sistem«.³⁰

Novi naglasak u provođenju reforme jest upozoravanje na opasnosti od monopola banaka. O tome J. B. Tito kaže:

»Nama mora biti stran svaki oblik monopola — i ekonomskog i društvenog — i mi ne možemo dozvoliti da se on razvija ni u jednoj sferi reprodukcije — ni u bankarstvu, ni u trgovini, ni u proizvodnji, a ni u drugim društvenim djelatnostima.

Potrebno je naći odgovarajuća rješenja za razne oblasti privrednog sistema, koje treba dalje usavršavati na samoupravnim osnovama — sistema cijena, deviznog sistema, spoljnotrgovinskog režima, bankovnog sistema, poreskog sistema i sistema proširene reprodukcije. Moramo što prije sprovesti već usvojene stavove do kojih smo došli i u pripremama za ovaj kongres.

Između ostalog, potrebno je što prije na djelu ostvariti zaključke Savezne skupštine o likvidaciji takozvanog državnog kapitala. Ti zaključci, donijeti poslije iscrpnih diskusija, veoma su jasni: takozvani državni kapital u cjelini treba izdvojiti na poseban račun i staviti ga pod nadzor Savezne skupštine.«³¹

U oblasti društvenih djelatnosti Tito traži da se nadvlada posred-

28
Deveti kongres SKJ, »Komunist«, Beograd,
str. 52.
29
Isto, str. 58.

30
Isto, str. 42.
31
Isto, str. 54.

nička uloga države između proizvodne sfere i tih djelatnosti, i to uspostavljanjem »što neposrednijih odnosa između zajednica korisnika usluga: udruženih radnih ljudi u društvenim djelatnostima.«²²

U kongresnom referatu Tito je precizirao politiku SKJ o međunarodnim odnosima, istakavši uz ostalo ovo:

»... u značajnoj mjeri mijenjaju se odnosi između federacije i republika kao samoupravnih društveno-političkih zajednica koje je sačinjavaju, kao i odnosi između samih tih zajednica. Socijalističke republike učestvuju ravnopravno i neposredno snose odgovornost u kreiranju i realizaciji politike federacije, u postavljanju i rješavanju svih pitanja od zajedničkog interesa, kao i u formiranju zakonodavnih i izvršnih organa federacije. U vršenju svih poslova koji su u domenu federacije i regulisanju međusobnih odnosa republike učestvuju sa jednakim pravima, nezavisno od svoje veličine, ekonomske snage ili broja stanovnika, na principima međusobnog uvažavanja i usaglašavanja interesa, samoupravnog dogovaranja i socijalističke solidarnosti. Time se sadržajno upotpunjuje politička suverenost republika, povećavaju njihove zakonodavne i druge nadležnosti i jača odgovornost za cjelokupni društveni razvoj. U skladu s razvojem samoupravnih odnosa u bazi društva i sa razvojem federativnog sistema ostvaruje se i veća samostalnost socijalističkih pokrajina...«²³

Kao i na svim prijašnjim kongresima, i na IX kongresu razmotreni su mjesto i uloga Saveza komunista u društvenom sistemu, zatim njegovi unutrašnji odnosi i način političkog djelovanja. Tito je inzistirao na demokratizaciji SKJ, što je bila glavna karakteristika razvoja SKJ naročito nakon IV plenuma 1966. godine i u tome je, za razliku od nekih drugih rukovodilaca, vidio temeljnu pretpostavku jačanja njegove uloge. Evo nekih stavova iz njegovog referata:

»Na osnovama samostalnosti, veće inicijative i stvaralaštva svih dijelova Saveza komunista, kao i većeg demokratizma, mi sve više uspijevamo da raščišćavamo poglede na probleme koje nameće praksa i da usaglašavamo mišljenja kako bismo obezbijedili jedinstvo u pogledima i akcijama. Pokazalo se da bez razvijenog demokratizma nema stvarnog jedinstva u Savezu komunista, kao što ni bez jedinstva u idejno-političkoj platformi i akciji nema efikasnosti u ostvarivanju usvojene politike.

Iz nacрта statuta SKJ, koji je predložen kongresu, vidi se da mi smatramo da je demokratski centralizam u Savezu komunista bitan element njegovog konstituisanja i načina djelovanja. Čitava naša praksa i iskustva iz dosadašnjeg djelovanja Saveza komunista zahtijevaju da taj princip definišemo na savremeniji način. Potrebno je da konkretnije razradimo njegovu sadržinu i da u primjeni tog principa mnogo veću pažnju posvećujemo demokratskom izgrađivanju stavova, jedinstvenom djelovanju i zajedničkoj odgovornosti za rezultate politike.

Treće, prvi put su kod nas republički kongresi održani prije saveznoga. Republičke organizacije SK donijele su svoje statute, koji će biti usaglašeni sa Statutom SKJ. Organizacije SK u republikama imale su također

odlučujuću ulogu u kandidovanju i izboru članova centralnih organa Saveza komunista Jugoslavije. Takvu praksu treba dalje razvijati kao značajan vid i rezultat reorganizacije našeg Saveza.

... Želim takođe još nešto da kažem o demokratskom centralizmu. U našoj Partiji uvijek je vladalo pravilo da se članovi mogu ne slagati sa nekim stvarima, ali kada se jednom poslije iscrpne i svestrane diskusije donese odluka iza koje stoji većina, onda su svi obavezni da učestvuju u njenom sprovođenju. Tako shvaćen demokratski centralizam mora da bude prisutan i danas u radu Saveza komunista Jugoslavije. To je naročito važno i na današnjoj etapi našeg razvitka kada snosimo odlučujuću odgovornost za pravilno i brzo rješavanje pojedinih krupnih problema i raznih protivrječnosti koje smo naslijedili i koje nastaju u procesu razvitka našeg društvenog bića.³⁴

Tito se založio i za demokratizaciju kadrovske politike i za izbor mlađih generacija — od najnižih do najviših rukovodećih funkcija u društvu.

Krajem iste, 1969. godine, 30. studenoga, u govoru prilikom primanja Povelje člana Akademije nauka i umjetnosti BiH, Tito uzima kao glavnu temu problem tehnokratizma, koji se počeo širiti, te među ostalim kaže:

»Međutim, ovoga puta želim posebno da govorim o tehnokratsko-birokratskim tendencijama unutar samih radnih organizacija.

Mi smo posljednjih godina kvalitetno izmijenili privrednu strukturu naše zemlje. Ostvarujući privrednu reformu, mi težimo jednoj savremenoj visokoproduktivnoj privredi. Tome svakako mnogo doprinose i sve intenzivniji integracioni procesi.

Međutim, javljaju se i određene deformacije. U nekim preduzećima gotovo sva vlast je koncentrisana u uskom krugu rukovodilaca, stručnjaka, poslovnih ljudi koji se ponašaju kao neka menadžerska ekipa. U takvim preduzećima, koja zanemaruju svoje obaveze i odgovornost pred radnim kolektivima i organima samoupravljanja, o dohotku odlučuje taj uži krug ljudi, često ne pitajući radnike, čak ni za njihovo mišljenje. Takvom praksom radničko samoupravljanje svodi se na formalnost.

U radničkim savjetima nekih preduzeća znatno se smanjuje broj radnika iz neposredne proizvodnje, a njihova mjesta sve više zauzimaju ljudi koji drže rukovodeće pozicije u proizvodnom procesu ili oni koji rade u upravi i administraciji. Pa i prisustvo tog smanjenog broja radnika iz neposredne proizvodnje u organima samoupravljanja često se svodi na formalnost. S tim su usko povezana i nastojanja da se smanji broj članova radničkih savjeta i da se njihov mandat produži na tri ili četiri godine. U suštini, ide se za tim da se učvrste, odnosno legalizuju određene grupe koje će stvarno imati svu vlast u preduzećima.

Mi moramo jasno i otvoreno istaći jednu stvar. Tamo gdje je odnos snaga takav da radnici ne mogu sami da se izbore za svoja samoupravna prava i za istinski razvoj samoupravljanja dužnost je komunista, odnosno

Saveza komunista Jugoslavije da svim političkim i idejnim sredstvima pomognu njihovu aktivnost i borbu za samoupravljanje. Pri tome se nećemo odreći ni onih mogućnosti koje pružaju zakoni i političkih intervencija zajednice kao cjeline.»³⁵

Na prijelazu šezdesetih u sedamdesete godine J. B. Tito je pokrenuo iznimno dalekosežne političke inicijative. Te inicijative su sadržane u njegovu referatu na IX kongresu, reformi federacije 1970/1971, radničkim amandmanima, kao platformi dugoročnog razvoja radničkog samoupravljanja, platformi borbe protiv svih oblika nacionalizma — unitarističkog i separatističkog oblika — u njegovu govoru na 21. sjednici Predsjedništva SKJ u prosincu 1971, daljem razvijanju koncepcije udruženog rada na X i XI kongresu SKJ te ustavima 1974. godine. Treba naglasiti da se tim inicijativama stalno »podmlađivala« izvorna misao J. B. Tita ne samo iz razdoblja revolucije 1941—1945. godine već i iz predrevolucionarnog perioda, ali u novim, izmijenjenim povijesnim okolnostima, koje su zahtijevale moderniji i duhu vremena primjereniji koncept suvremenog povijesnog razvoja.

U vrijeme o kojem govorimo Tito se približio svojoj 80. godini. U svoje tadašnje političke inicijative ugrađuje svoje političke i intelektualne moći, svoje golemo iskustvo vođe masa, vođe revolucije i državnika svjetskog značenja, s veoma razvijenom povijesnom svijesću i golemim osjećajem odgovornosti ne samo pred radničkom klasom i narodima i narodnostima Jugoslavije i naprednim svjetskim idejama i pokretima već i pred historijom.

Kada se krajem 60-ih godina, kada se jugoslavensko društvo u provođenju društvene reforme otvorilo i unutar sebe — u smislu sve otvorenijih političkih procesa i odnosa — i prema svijetu — u smislu otvorenosti i prema Zapadu i Istoku, i prema Sjeveru i Jugu, Tito je, u pogledu unutrašnjeg razvoja, usredotočio na dva ključna problema: klasni, u smislu osiguranja vladavine radničke klase u svim sferama društvenog života, i nacionalni u smislu unapređivanja ravnopravnih odnosa kao pretpostavke bratstva i jedinstva i stabilnog razvoja Jugoslavije kao socijalističke, federativne i nesvrstane zemlje.

U okviru svog kursa Tito je već 1969. godine naznačio i problem reorganizacije rukovodećih centara, federacije, iz čega će se kasnije razviti i njegova inicijativa o kolektivnom rukovođenju.

Da bi uspješno mogao izvoditi i izvesti predviđene promjene u društvu, Tito je na IX kongresu, 1969. godine, formirao jako izvršno rukovodstvo iz svih republika i pokrajina. Obrazlažući funkcije Izvršnog biroa Predsjedništva SKJ, Tito je rekao:

»Savezu komunista Jugoslavije potreban je jedan jak izvršni organ Predsjedništva koji će kolektivno raditi i u kome neće biti ni prvog, ni drugog, ni trećeg.«

U toku iduće tri godine, koliko je radilo to tijelo, predsjedajući se mijenjao svaka dva mjeseca. Bila je to prva proba novog načina kolektivnog rukovođenja i kolektivne odgovornosti.

Godinu dana poslije IX kongresa, u proljeće 1970. godine, vođen državničkom mudrošću i osobnim iskustvom, kao i činjenicom da je već u podmakloj životnoj dobi — tada je već imao 78 godina — Tito je, uz pomoć svojih najbližih suradnika, posebno Edvarda Kardelja i Vladimira Bakarića, poduzeo neposrednu akciju reforme federacije, koja je kao ideja već bila naznačena na VIII kongresu (1964) i u praksi se do tada, korak po korak, i ostvarivala (politička likvidacija unitarističko-konzervativne grupe 1966, ustavne promjene u jugoslavenskom federalizmu 1967. i 1968. godine).

Pošto je Predsjedništvo SKJ 22. travnja 1970. godine prihvatilo platformu o reformi federacije, J. B. Tito je, kao šef države, pokrenuo i ustavnu inicijativu u tom smislu.

Izlažući ideju reforme političkom aktivu grada Zagreba, J. B. Tito je u rujnu 1970. godine rekao da se odgovornost za vođenje državnih poslova mora proširiti na kolektivno tijelo još za njegova života, a poslije njega kolektivno Predsjedništvo je jedino rješenje za Jugoslaviju, »jedini izlaz za našu zemlju«. Obrazlažući motive ustavnog uvođenja instituta kolektivnog šefa države, Tito je, uz ostalo, rekao: »Mnogo se vani pisalo i prije da će se ta Jugoslavija raspasti kad ja odem. Pa i kod nas je bilo mnogo kombinacija tko će doći na moje mjesto. Pri tome sam mislio da bi to moglo izazvati i veoma tešku krizu. Jer tu se postavilo pitanje tko će doći na moje mjesto i preuzeti kompetencije koje ja sada Ustavom imam... Baš zato da naša jugoslavenska socijalistička zajednica ne bi došla u jednu takvu krizu — što mnogi priželjkuju — mi treba da izvršimo tu reorganizaciju. Moramo učiniti sve da naša socijalistička zajednica Jugoslavija ostane čvrsta, nezavisno od toga tko će biti na ovome mjestu...

... Jednom riječju, intencija reorganizacije je u tome da to Predsjedništvo bude neka vrsta kolektivnog predsjednika Jugoslavije, da svi njegovi članovi snose punu odgovornost za ono što se u zemlji događa.«³⁶

Kao predsjednik Republike Tito je u ljeto 1970. godine naložio da se izradi nacrt teksta ustavnice reforme federacije. U listopadu 1970. započela je raditi zajednička Komisija svih vijeća Savezne skupštine za ustavna pitanja pod rukovodstvom Edvarda Kardelja.

S obzirom na golemo značenje državnog preuređenja Jugoslavije, reformi federacije bila je posvećena i konferencija SKJ održana u Beogradu od 29. do 31. listopada 1970. godine. U zaključcima se o tome kaže:

»Savez komunista zato posebno naglašava potrebu dosljednijeg razvijanja našeg socijalističkog samoupravnog federalizma na osnovi odgovornosti republika i pokrajina za politiku zajednice, veće solidarnosti i međusobne idejne i političke podrške komunista i ostalih progresivnih snaga svih naših naroda i narodnosti. Federaciju i dalje treba razvijati tako da

se u njoj što potpunije osigurava direktna odgovornost i utjecaj udruženog rada, samoupravno-političkih i predstavničkih organa republika i pokrajina. Nužno je učiniti korak dalje u pravcu izgrađivanja federacije kao funkcije državnosti i suverenosti svake republike i autonomnih pokrajina, kao uporišta ravnopravnosti naroda i narodnosti Jugoslavije.»³⁷

Kada se upoznao s tekstom predložene reforme, Tito je, kako kaže Vladimir Bakarić, rekao: »Čekajte malo, nije samo stvar u tome, nego da vidimo što radnik dobiva, što neposredni proizvođač dobiva«, i izričito zahtijevao da se na klasnom interesu radnika mora temeljiti čitav društveni sistem, pa i reforma federacije. Kada je 2. ožujka 1971. Predsjedništvo SKJ razmatralo nacrt amandmana i Kardeljevo obrazloženje, Tito je naglasio važnost društvenih promjena te istakao da privredna i društvena reforma započeta 1965. godine »tek sada, sa ovim amandmanima dobija punu mogućnost zamaha i ostvarivanja«,³⁸ najavljujući time rad na izradi »novog sistema koji mi sada uvodimo«.³⁹

Nakon višemjesečne javne rasprave, Savezna skupština je 30. lipnja 1971. godine usvojila ustavne amandmane kojima se konstituirala državnost republika i autonomnih pokrajina u jugoslavenskoj federaciji, i istovremeno tzv. radničkim amandmanima dana platforma za dalji razvoj društvenih odnosa na koncepciji udruženog rada, s dominantnom ekonomskom i političkom ulogom radničke klase.

Još dok su trajale političke rasprave o reformi federacije, u društvenom razvoju su se već očitovale različite, pa i suprotne tendencije, anti-samoupravne snage vršile su pritisak na restauraciju vrijednosti, principa i odnosa tipičnih za građansko društvo. Te su snage u sferi ekonomije gurale u pravcu uspostavljanja kapital-odnosa »sui generis«, s dominantnom ulogom tehno-strukture i otuđenih centara ekonomske i financijske moći, svodeći radničko samoupravljanje na participaciju. U sferi političkog života izrazila se tendencija stvaranja frakcija unutar SKJ — podjela na tzv. progresivni i konzervativni dio — a izrazile su se tendencije ka političkom pluralizmu. U sferi međunacionalnih odnosa jednovremeno su se razvijala oba tipa nacionalizma: i separatistički i unitarističko-hegemonistički, nastupajući sa zajedničke antisamoupravne platforme.

J. B. Tito je stalno, gotovo svakodnevno, u razgovorima s radnim ljudima, s državnim, partijskim, privrednim rukovodstvima, u javnim nastupima i u svim drugim prilikama više godina, a posebno 1970. i 1971. godine, upozoravao na nužnost revolucionarnog prevladavanja neželjenih tendencija razvoja, inzistirajući naročito na jedinstvu SKJ, kao pretpostavci izvođenja slijedećih revolucionarnih promjena, na ravnopravnosti, bratstvu i jedinstvu, na borbi protiv šovinizma i klasnog protivnika, itd. Bio je više puta izložen zahtjevima, pa i pritiscima da osobnom arbitražom zaustavi nepoželjan tok stvari. Tito se tome odupro, uvijek ističući da se samo na revolucionarnom programu razvoja može stvarati borbeno jedinstvo.

37
Konferencija Saveza komunista Jugoslavije,
»Komunist«, Beograd, 1970. str. 23 i 24.

38
Ibid., str. 6.
39
Ibid., str. 7.

Upravo je zato stalno inzistirao na izradi takvog programa razvoja — u ovom slučaju to je bila reforma federacije, nova organizacija centralnih organa i nov način rukovođenja na vrhu federacije, s jedne, i nova etapa razvoja radničkog samoupravljanja izražena u radničkim amandmanima kao putokaz za novu reformu društvenih odnosa, s druge strane. Osim toga, Tito nije intervenirao i zato, kako će sam kasnije izjaviti, što je trebalo da i mase potpuno uvide pravi karakter i štetnost nekih ideja, postupaka i tendencija, a za to je trebalo vremena.

Ali kad je postignut multilateralni sporazum svih republika i pokrajina i kada su izglasani amandmani, a time izborna osnova za slijedeći višegodišnji naporan rad da se amandmani i ostvare, J. B. Tito je bio odlučan da se moraju zaustaviti sve one snage i akcije koje se izravno suprotstavljaju takvom razvoju. Zato je i istupio 1. prosinca 1971. godine, na 21. sjednici Predsjedništva, protiv nacionalizma, tehnokratizma, liberalizma i drugih antisamoupravnih tendencija.

Na II konferenciji SKJ, održanoj dva mjeseca poslije 21. sjednice Predsjedništva SKJ (25—27. I 1972), Tito govori o pravcu daljeg društvenog razvoja.

Zaključujući konferenciju, J. B. Tito je, uz ostalo, ovim riječima naznačio pravac političke akcije: »Kada bi se sve ono o čemu se ovdje diskutiralo moglo kondenzirati i tačno primijeniti dolje, onda bi se cijela situacija u zemlji vrlo brzo sanirala. Ali ja smatram da je sada načeto, i to čvrsto, pitanje jačanja našeg Saveza komunista kao najsvjesnije snage u našem društvu koja će moći da savlada sve ono što stoji pred njome.

Mi nismo ovdje unijeli nikakvu novost u naš program. Nismo kazali da će sada Savez komunista komandovati u preduzećima, raznim ustanovama, itd. Ništa nema od toga. Ali, Savez komunista bit će budan čuvar svega onoga što treba da omogući da se naše društvo kreće naprijed. Savez komunista treba da bude glavni čuvar tekovina naše revolucije, a ne naša Armija. Armija ima zadatak da čuva naše granice.

Inače, mi tu ništa drugo nismo mijenjali. Mi, na primjer, u pogledu demokratije nismo krenuli natrag, u prošlost, u neke dogmatske vode. Ne vraćamo se ka nekoj 'čvrstoj ruci'. Čvrsta ruka je čitava naša radnička klasa. Čvrsta ruka je naš Savez komunista. Ali to je ona čvrsta, misaona ruka koja tačno usmjerava naš društveni, socijalistički razvitak. Ali ne ona koja znači samovoljno ponašanje na svakom mjestu.

No ja moram da kažem da se neki privredni i drugi rukovodioci, u mnogim sredinama, još uvijek ponašaju samovoljno. A to je sada kod nas ta takozvana 'čvrsta ruka' koju nećemo više dozvoliti. Tome više ne smije biti mjesta kod nas. Mnogi su do sada smatrali da oni treba da govore i donose sve odluke u ime radnika, a da se radnici vrlo malo pitaju. Ja vjerujem da to naši radnici neće više dopustiti. Naši radnici su sposobni da shvate da imaju pravo da odlučuju o svim pitanjima koja se tiču njihove proizvodnje i njihovog bića kao radnika i samoupravljača. Sada je na komunistima da se dobro snalaze.«

Ove Titove misli jasno govore o kontinuitetu revolucije. Titovu kon-

cepciju razvoja samoupravljanja na principima udruženog rada, posredovanjem pretvaranjem OOUR-a u nosioce proširene reprodukcije i delegatskim sistemom kao temeljem političke strukture društva — razradili su Titovi suradnici s Edvardom Kardeljem na čelu.

Tito je poslije 1971. godine i dalje, kao i u prošlosti, budno pratio i usmjeravao razvoj međunacionalnih odnosa, uz stalne napore da ojača demokratski centralizam Saveza komunista, uz stalnu borbu protiv svih oblika i vidova nacionalizma. Tito je dosljedno, do kraja svoga života razvijao praksu odnosa u federaciji na principima njezine reforme iz 1971, a time je, u stvari, razvijao duh i slovo II zasjedanja AVNOJ-a i principe i praksu iz vremena revolucije 1941—1945. godine.

Tako je na primjer, govoreći o funkcioniranju novih odnosa u federaciji na sjednici Općeg sabora federacije, 23. travnja 1973. godine, rekao:

»Za stabilnost naše višenacionalne zajednice bilo je od presudnog značaja da se ukine stari centralistički način prelijevanja dohotka, što je, pored ostalog, izazvalo poremećaje u odnosima među narodima i narodnostima naše zajednice. Ono što je u tom pogledu učinjeno u prvoj fazi ustavnih promjena mislim da možemo danas ocijeniti veoma pozitivno. Učinjeni su, kao što sam to već istakao, krupni zahvati u produbljivanju ravnopravnosti naroda i narodnosti, a u vezi s tim ojačana je samostalnost republika i pokrajina i njihova odgovornost za sopstveni razvoj i razvoj zajednice u cjelini. Institucija međurepubličkog sporazumijevanja i dogovaranja pokazala se kao uspješan način odlučivanja koji odgovara samoupravnoj višenacionalnoj zajednici.«

U govoru na Univerzitetu u Prištini, prilikom promoviranja za počasnog doktora nauka, 4. travnja 1975, Tito naglašava:

»Naša socijalistička revolucija ispoljila je mobilizatorsku i stvaralačku snagu i odnijela historijsku pobjedu upravo zbog toga što je nacionalno-oslobodilačkoj borbi dala izrazito klasnu sadržinu. I što je KPJ imala jasnu liniju za rješavanje nacionalnog pitanja. To je bilo i ostaje njeno trajno obilježje. Bez pretjerivanja možemo reći da su jugoslavenski komunisti, povezujući sve progresivne snage u društvu, u rješavanju nacionalnog pitanja ostvarili veliko djelo. Uspjeli su da ovdje, na Balkanu, koji je bio poznat po žestini nacionalnih sukoba, imperijalističkim intrigama i surovom socijalnom i nacionalnom ugnjetavanju, stvore socijalističku zajednicu u kojoj narodi i narodnosti Jugoslavije žive u slobodi i punoj ravnopravnosti.

Jugoslavija je zajednica većeg broja naroda i narodnosti. Nastala je kao rezultat niza historijskih okolnosti i vjekovne želje za zajedničkim životom u uslovima stalnih opasnosti za vlastitu egzistenciju. Ali to, samo po sebi, ne obezbjeđuje i čvrstinu jedne takve višenacionalne zajednice. Razvitak nove Jugoslavije ubjedljivo pokazuje da su njena stabilnost i kohezija jačali sa svakim novim korakom u pravcu ostvarivanja interesa radničke klase i produbljanja odnosa ravnopravnosti naroda i narodnosti. Ne mislim tu samo na stabilnost naše zajednice kao države, već i na stalan društveni i materijalni uspon Jugoslavije u cjelini i svakog njenog dijela.«

Eto, takav je bio Titov način povezivanja klasnog i nacionalnog — koje on nikada nije razdvajao.

Pri kraju svoga života Tito je osobno pokrenuo još jednu veliku političku inicijativu. Obraćajući se delegatima VIII kongresa Saveza sindikata Jugoslavije, 21. studenog 1978. godine, J. B. Tito je pozvao sve socijalističke snage da svuda gdje je moguće razvijaju metodu kolektivnog rada i rukovođenja. Veoma jasno i decidirano on je o tome rekao:

»Delegatski sistem i dalji razvoj samoupravne demokratije imperativno nalažu da se u svim samoupravnim i državnim organima, u delegatskim skupštinama, forumima i organima društveno-političkih organizacija do kraja primijeni i njeguje kolektivni rad...«

Kolektivno rukovođenje u političkim forumima potkopat će i tehnokratizam, toliko opasan za radničko samoupravljanje. Zato Tito, u spomenutom govoru, kaže »da tehnokratizam ne bi imao takvu snagu kada ne bi imao podršku određenih političkih faktora, političke birokratije«.

Titova ideja o kolektivnom rukovođenju nije nastala preko noći. On sam o tome kaže:

»Ja sam o ovim pitanjima mnogo razmišljao. I duboko sam uvjeren da bi takav način djelovanja još više afirmisao kolektivni rad i odgovornost, da bi doprinio daljoj demokratizaciji rada svih samoupravnih i političkih organa i onemogućio ispoljavanje liiderskih i drugih nezdravih ambicija pojedinaca.«

Iako ovim Titovim mislima ne treba komentar, valja ipak reći da one sadrže golemo iskustvo radnika-proletera, koji je radio u kapitalističkim tvornicama, sindikalnog aktivista koji je spoznao opasnost od birokratizacije proleterskih organizacija, vođe revolucionarnog pokreta koji je najbolje shvatio prirodu frakcijskih borbi, vođe revolucije koji je spoznao što je moć narodnih masa, koji je imao mnogo iskustva s državnom administracijom i birokracijom itd. — pa je i u novom načinu rukovođenja i upravljanja tražio kanale za još veći utjecaj radnih masa u društvenom životu.

* * *

Razmišljanja nad Titovim povijesnim djelom evociraju toliko mnogo povijesnih događaja, dramatičnih dilema, opasnosti Scila i Haribda, velikih historijskih zamki koje su vrebale revoluciju. Jer strašan je bio i jest pritisak vjekovnog reakcionarnog, konzervativnog nasljeđa, i trebalo je mnogo mudrosti, revolucionarne hrabrosti i vjere u ideje i klasu da bi revolucija trajala.

Od osnivanja komunističkog pokreta Jugoslavije 1919. godine, u njegovu je programu bilo rješavanje najkrupnijih društvenih problema Jugoslavije — bio je to program socijalističke revolucije, program koji se temeljio na učenju Marxa i Lenjina. Ali uspjeh revolucije i izgrađivanje

socijalističkog društva ovisilo je o tome hoće li komunistički pokret već na svom prvom koraku stvaralački primijeniti nauku Marxa i Lenjina, hoće li uspješno riješiti one probleme koje Marx i Lenjin nisu stigli riješiti ili im se nisu nametnuli. To, dakako, ovisi o brojnim okolnostima, kojima pripada i čovjekova ličnost. A takva je ličnost Josip Broz Tito, koji je sam svjetskohistorijsku i unutrašnju jugoslavensku složenost shvatio na čudesan način.

Kao strateg revolucije i društvenog razvoja, Tito je pokazao čudnu moć da svojim odlukama povezuje neposredne i povijesne interese radničke klase, da nalazi pravu mjeru između nužne organiziranosti i spontanosti masa, revolucionarnog razaranja i konstruktivnog građenja, inicijative i usmjerenosti. Držeći stalno »glavu iznad vode«, nikada se nije odvojio od baze i matice života, nikada ga nije zarobio pragmatizam ni dnevna problematika, ali ni apstraktna konstrukcija društvenog razvoja. Na čelu revolucionarnog pokreta donosio je odluke u uvjetima vrlo složenih i proturječnih situacija, koje su nudile i različita rješenja. Svojim je usmjeravanjem nejedanput suzbio devijacije i zastranjivanja, otvarajući nove perspektive revolucije. Titovo djelo čini niz odluka koje su pripremile i ostvarile historijske prekretnice u našem društvenom razvitku.

U toku 72 godine Titova revolucionarnog rada, 63 godine rada u komunističkom pokretu i 43 godine rukovođenja Komunističkom partijom, odnosno Savezom komunista Jugoslavije, dogodile su se društvene transformacije epohalnih razmjera, što je Josipa Broza Tita već stavilo u red najvećih revolucionara marksista socijalističke epohe.